

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Διατομεακό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα:
Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία - Λαογραφία

Προσφυγική Κοινότητα Ανατολής Ιωαννίνων:
Από την προσωρινή εγκατάσταση στη δημιουργία κοινότητας
και την οριστική αποκατάσταση
(1922-1940)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της φοιτήτριας
Παρασκευής Ντούκα
A.M. : 229

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Λήδα Παπαστεφανάκη
Νικόλαος Αναστασόπουλος
Άννα Μανδουλαρά

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
MΑΡΤΙΟΣ 2023

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει το ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων που κατέφτασαν στην περιοχή του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, αρχικά προσωρινά σε οικήματα και δημόσια κτίρια που είχαν κατασχεθεί από τις Αρχές και στη συνέχεια οριστικά με τη δημιουργία κοινοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, το κείμενο εξετάζει τη δημιουργία και την ανάπτυξη της προσφυγικής κοινότητας της Ανατολής (προγενέστερη Μπουνίλα ή Μπονίλα) έξω από την πόλη των Ιωαννίνων. Βασικές πηγές για τη συγγραφή της εργασίας αποτέλεσαν το Ιστορικό Αρχείο Κοινότητας Ανατολής το οποίο βρίσκεται στο Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών και τα Πρακτικά Συμβουλίου της Κοινότητας/Κτηματολογικός Πίνακας Ανατολής-Διανομή 1930 που βρίσκονται στο Αρχείο της Κοινότητας της Ανατολής, καθώς και οι δημοσιεύσεις στην εφημερίδα «Ελευθερία» της Ηπείρου. Μέσω αυτών των πηγών, καθώς και της διαθέσιμης σχετικής βιβλιογραφίας, εξετάστηκαν οι συνθήκες υπό τις οποίες δημιουργήθηκε η προσφυγική κοινότητα της Ανατολής και οι επιμέρους πτυχές αυτής της διαδικασίας.

Summary

The present work addresses the issue of the restoration of refugees who arrived in the Ioannina Basin area after the Asia Minor Disaster, initially temporarily in houses and public buildings foreclosed by the authorities and then definitively with the creation of communities. More specifically, the paper examines the creation and development of the refugee community of Anatoli (earlier Bunila or Bonila) in the outskirts of Ioannina city. Key sources for writing the paper were the Historical Archive of Anatoli Community, located in the Historical Archive of the Municipality of Ioannina and the Community Council Proceedings/East Land Registry-Distribution 1930s in the Anatoli Community Archive, as well as publications in the newspaper "Eleftheria" of Epirus. Through these sources, as well as the available research, the conditions under which the refugee community of Anatoli and the individual aspects of this process were created were examined.

Πίνακας Περιεχομένων

Κατάλογος πινάκων	5
Κατάλογος εικόνων.....	6
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1.	11
Το προσφυγικό ζήτημα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή	11
Κεφάλαιο 2.	14
Έλευση και προσωρινή εγκατάσταση.....	14
2.1. Έλευση και προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων.....	14
2.1.1. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ήπειρο και η μετακίνησή τους στα Ιωάννινα.....	16
2.1.2. Ζητήματα αποκατάστασης των προσφύγων	19
2.1.3. Υφιστάμενες πολιτικές.....	28
2.2. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ανατολή	33
2.2.1. Οι πρώτοι πρόσφυγες της Ανατολής	33
2.2.2. Η προσφυγική ομάδα της Ανατολής.....	35
2.2.3. Ζητήματα εγκατάστασης	36
Κεφάλαιο 3.	38
Δημιουργία Κοινότητας Ανατολής	38
3.1. Η δημιουργία της κοινότητας	38
3.1.1. Ημερομηνίες ορόσημα για την κοινότητα της Ανατολής.....	38
3.1.2. Η διευθέτηση των ορίων.....	40
3.2. Ο οικισμός.....	41

3.2.1. Το κτίσιμο του οικισμού	41
3.2.2. Δημόσια κτίρια.....	44
3.2.3. Η σήμανση των οδών.....	48
3.3. Η οικονομική και επαγγελματική δραστηριότητα των κατοίκων.....	49
3.3.1. Δραστηριότητες των προσφύγων της Ανατολής	49
3.3.2. Η καλλιέργεια του καπνού και η σημασία της για την ανάπτυξη της περιοχής	50
3.3.3. Η ενασχόληση με τη γη και η κρατική συνεισφορά	54
Συμπεράσματα	55
Πηγές και Βιβλιογραφία	58
Πηγές.....	58
Βιβλιογραφία	62
Δημοσιεύματα στο Διαδίκτυο	65
Παράρτημα.....	66
Σχέδιο διανομής προσφυγικού συνοικισμού Ανατολής (1955).....	66
Βιβλίων Μεταγραφής των δηλώσεων παραχθέντος καπνού δήμου Ανατολής.....	67
Πρωτόκολλον καταστροφής άχρηστων καπνών.....	69
Κατάσταση κατοχής καπνού.....	70

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 1. Κατανομή προσφύγων της Υποδιοίκησης Ιωαννίνων ανά γένος και ηλικία (14/7/1923).....	16
Πίνακας 2. Κατανομή προσφύγων πόλης Ιωαννίνων κατά την απογραφή του 1923.....	16
Πίνακας 3. Στοιχεία της απογραφής του 1920.....	17
Πίνακας 4. Στοιχεία της απογραφής του 1928.....	18
Πίνακας 5. Πρόσφυγες στον Νομό Ιωαννίνων κατά την απογραφή του 1928.....	18
Πίνακας 6. Κατανομή αγροτεμαχίων κατοίκων Ανατολής 1930	50

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1. Η Ανατολή Ιωαννίνων στον χάρτη.....	33
Εικόνα 2. Προσφυγική οικία στην Ανατολή	42
Εικόνα 3. Άγιος Ιωάννης Μπουνίλας – Ιωάννινα.....	47

Εισαγωγή

Έπειτα από τη Μικρασιατική Καταστροφή, που σφράγισε μια μεγάλη εμπόλεμη περίοδο που διήρκησε από το 1912 μέχρι το 1922 (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Εκστρατεία), η Ελλάδα κλήθηκε να αντιμετωπίσει μαζί με το ζήτημα της περίθαλψης των βετεράνων στρατιωτών και της επανένταξης τους στην ελληνική κοινωνία,¹ ένα ακόμη σημαντικό πρόβλημα που αφορούσε την υποδοχή των προσφύγων, στην πλειοψηφία τους άπορων, ο αριθμός των οποίων θα έφτανε στο ένα τέταρτο του ντόπιου πληθυσμού πολλών κοινωνιών.² Μεταξύ των περιοχών που δέχθηκαν μεγάλο αριθμό προσφύγων και κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν το δύσκολο έργο της ένταξης τους ήταν και αυτή των Ιωαννίνων. Η πόλη χρειάστηκε να δώσει λύσεις σε μία σειρά ζητημάτων, που περιελάμβαναν τη στέγαση και την περίθαλψη των προσφύγων. Οι ενέργειες που έγιναν αναλήφθηκαν από τις αρχές, αλλά και από άτομα και συλλογικούς φορείς από την Ελλάδα και το εξωτερικό, ενώ η κυβέρνηση ενίσχυσε στο βαθμό του δυνατού τις σχετικές προσπάθειες στη διάρκεια μίας μακράς περιόδου υποδοχής προσφύγων που δεν έφτασαν όλοι μαζί ούτε και είχαν τις ίδιες ανάγκες κατά την άφιξή τους.³

Θέμα της παρούσας εργασίας αποτελεί η αποκατάσταση των προσφύγων που κατέφτασαν στην περιοχή του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, αρχικά προσωρινά σε οικήματα και δημόσια κτίρια που είχαν κατασχεθεί από τις Αρχές και στη συνέχεια οριστικά με τη δημιουργία κοινοτήτων. Η συγκεκριμένη εργασία θα εστιάσει στην προσφυγική κοινότητα της Ανατολής (προγενέστερη Μπουνίλα ή Μπονίλα).

¹ Από τους 450.000 στρατιώτες που πολέμησαν κατά την εμπόλεμη περίοδο 1912-1922, κοντά στις 200.000 βρέθηκαν στο Μικρασιατικό Μέτωπο. Οι παλαίμαχοι αυτοί μαζί με τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας αποτέλεσαν τους δύο βασικούς πυλώνες της Ελλάδας του Μεσοπολέμου. Καμούζης, Δ., Μακρής, Αλ., Μηνασίδης, Χαράλ. (επιμ.), *Ελληνες Στρατιώτες και Μικρασιατική Εκστρατεία, Πτυχές μιας οδυνηρής εμπειρίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2022, σ. 29-30.

² Χατζηιωσήφ, Χ., «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας» (=Το προσφυγικό σοκ), στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επίμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: 1922-1940, ο Μεσοπόλεμος*, Τόμος Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 9-57, σ. 9.

³ Χατζηιωσήφ, Χ., «Το προσφυγικό σοκ», σ. 18-19.

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος θα μπορούσε να εγείρει προβληματισμούς όσον αφορά την πρωτοτυπία και τη διαφορετικότητα. Θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί γιατί να γίνει επιλογή ενός θέματος κορεσμένου για πολλούς, όπως είναι το προσφυγικό. Η απάντηση είναι απλή και σχετίζεται με την υποκειμενικότητα.

Όπως είναι γνωστό κάθε θέμα μπορεί να δεχτεί συμπλήρωση, ώστε να καλυφθούν όσο το δυνατόν περισσότερα κενά ή να παρουσιαστεί από μια άλλη οπτική γωνία. Επίσης κάθε ζήτημα τοπικά ενταγμένο και δη το προσφυγικό παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ανά περιοχή. Παρόλο λοιπόν που πρόσφατα έχουν εκπονηθεί αρκετές εργασίες και μελέτες, σχετικά με το Προσφυγικό ζήτημα γενικά,⁴ αλλά και πιο ειδικά για ορισμένες περιοχές της Ελλάδας,⁵ για την περιοχή των Ιωαννίνων, υπάρχουν ελάχιστες ιστορικές μελέτες, οι οποίες εξετάζουν κυρίως την προέλευση και την προσωρινή μέριμνα και αποκατάσταση τους, καθώς και τον πολιτισμό τους, τα ήθη και τα έθιμα τους.⁶ Οι μελέτες αυτές ωστόσο δεν φέρουν επαρκή στοιχεία για τον τρόπο παροχής γεωργικού κλήρου και οικίας, για τη συγκρότηση και διοίκηση της κοινότητας, την πολεοδομία και τη ρυμοτομία, καθώς και την οικονομική και κοινωνική ζωή, στοιχεία που επιχειρεί να συμπληρώσει και να καλύψει η παρούσα εργασία.⁷ Τέλος, ο

⁴ Για το προσφυγικό ζήτημα βλέπε ενδεικτικά: Εξερτζόγλου, Χ., Σταματόπουλος, Δ., Ozil A., Κατσάπης, Κ., Τσετλάκα, Α., *Το 1922 και οι πρόσφυγες, Μια νέα ματιά*, Νεφέλη, 2011, Ιασονίδης, Α., *Η εγκατάσταση των Προσφύγων (1924)*, ΤΚΛ III, Τομ. 5, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων 2015, Μιχαηλίδης Ιάκ., *Μικρασιατική Καταστροφή*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2018... Ανδριώτης, Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940, άφιξη, περίθαλψη, αποκατάσταση*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2020, Μπρούμαρκ, Στίαν, *Επαναπατρισμοί, Η Μικρασιατική Καταστροφή και η ανταλλαγή των πληθυσμών μέσα από τα μάτια ενός Νορβηγού*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2021.

⁵ Σημαντική είναι η μελέτη της Hirschon, Renee, *Η κοινωνική ζωή των μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2006. Βλέπε επίσης: 1922-2022, Ένας αιώνας μετά..., *Το προσφυγικό στοιχείο στην Έδεσσα: Τεκμήρια και Μαρτυρίες*, Σύλλογος Μικρασιατών Κυριών Πέλλας, Μπαρμπουνάκη, 2022, Ντελέζος Σ. Γ., *Στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων του 1922 στις πόλεις, Η περίπτωση του συνοικισμού Βύρωνος*, Αλφειός 2022, Μεχτίδης, Π. Στ., *Η άφιξη των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη το 1922, Οι πρώτες 100 τραγικές ημέρες*, Μαλλιάρης, 2021.

⁶ Βλέπε: Παπαγεωργίου, Γ. (επιστ. υπεύθυνος), *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού πολιτισμού. Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*, Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή, 2001, Παναγιωτοπούλου, Έλσα, *Κοινωνική Ενσωμάτωση, Μνήμη και Ταυτότητα στις προσφυγικές κοινότητες Ανατολής, Μπάφρας και Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2004.

⁷ Πληροφορίες σχετικές με κάποια από αυτά τα ζητήματα παρουσιάστηκαν πρόσφατα στην έκδοση των Πρακτικών της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών (ΕΗΜ) στα πλαίσια του εορτασμού της Επετείου των

σημαντικότερος και προσωπικός λόγος επιλογής εξέτασης του προσφυγικού ζητήματος είναι το γεγονός πως αποτελεί ένα θέμα με μεγάλο ανθρωπιστικό ενδιαφέρον και φυσικά ένα θέμα επίκαιρο. Εκτός από τη μελέτη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, βασικές πηγές για τη συγγραφή της εργασίας αποτέλεσαν το Ιστορικό Αρχείο Κοινότητας Ανατολής το οποίο βρίσκεται στο Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών και ο Κτηματολογικός Πίνακας Ανατολής (Διανομή 1930) που βρίσκεται στο Αρχείο της Κοινότητας της Ανατολής, καθώς και οι δημοσιεύσεις στην εφημερίδα «*Ελευθερία*» της Ηπείρου.

Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα έρευνα κινείται σε δύο κυρίως άξονες που αποτελούν και τα δύο βασικά κεφάλαια της εργασίας. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται στοιχεία σχετικά με την έλευση και την προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων. Καταγράφονται δεδομένα σχετικά με τον τόπο προέλευσης των προσφύγων, την προσωρινή εγκατάσταση και πρόνοια που έλαβαν κατά το πρώτο διάστημα, καθώς και με την μετακίνησή τους στην Ανατολή, τους λόγους επιλογής της περιοχής, τη μέριμνα και το είδος της αποκατάστασής τους. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσεγγίζεται η δημιουργία της κοινότητας της Ανατολής. Παρουσιάζονται στοιχεία που αφορούν την δημιουργία της κοινότητας το 1932, την εκλογή του κοινοτικού Συμβουλίου και των μελών του, καθώς και τη διαδικασία διευθέτησης των ορίων της κοινότητας. Τέλος, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση στοιχείων πολεοδομίας και ρυμοτομίας της κοινότητας, το πρότυπο οικοδόμησης, τη δημιουργία των δημόσιων κτιρίων, τον ορισμό και τη σηματοδότηση των οδών, το σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης, τις οικονομικές και επαγγελματικές ασχολίες καθώς και την επέκταση του συνοικισμού στο πέρασμα του χρόνου.

Στο παράρτημα δημοσιεύονται επίσης χαρακτηριστικά έγγραφα από το αρχειακό υλικό που χρησιμοποιήθηκε καθώς και ο χάρτης διανομής της προσφυγικής κοινότητας Ανατολής.

Κλείνοντας, νιώθω την υποχρέωση να ευχαριστήσω θερμά το Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Ιωαννιτών για την πρόσβαση στο αρχειακό υλικό και ιδιαίτερα τη κυρία

100 χρόνων από τη Μικρασιατική Καταστροφή. Βλ. *Μικρασιάτες πρόσφυγες στα Ιωάννινα*. Πρακτικά Ημερίδας I, επιμέλεια: Λιάμπη, Κ., Ιωάννινα, 14 Οκτωβρίου 2022, Ιωάννινα 2023.

Μαρία Παππά για τη πολύτιμη βοήθεια, τη δημοτική Κοινότητα Ανατολής και την κυρία Σιμέλα Μωϋσιάδου για την παραχώρηση των Πρακτικών του Συμβουλίου της Κοινότητας και του Κτηματολογικού Πίνακα και την Εταιρία Ηπειρωτικών Μελετών για την πρόσβαση στα φύλλα της εφημερίδας «*Ελευθερία*» της Ηπείρου.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται επίσης στον κύριο Αθανάσιο Ζυγούρη, αρχιτέκτονα, για την παραχώρηση χρήσιμων πληροφοριών για την αρχιτεκτονική και πολεοδομία του προσφυγικού συνοικισμού της Ανατολής.

Κεφάλαιο 1.

Το προσφυγικό ζήτημα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή

Έπειτα από την κατάργηση του μετώπου στη Μικρά Ασία και την υπογραφή της Σύμβασης της Λωζάνης στις 30 Ιανουαρίου του 1923 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας που προέβλεπε την αναγκαστική ανταλλαγή των Ορθόδοξων Ελλήνων της Τουρκίας (που θα έπρεπε να μεταφερθούν στην Ελλάδα) και των Μουσουλμάνων της Ελλάδας (που θα έπρεπε να μεταφερθούν στην Τουρκία, ξεκίνησε η διαδικασία του ξεριζωμού των Ελλήνων που ζούσαν στις περιοχές εκείνες, μία διαδικασία με πολλές κακουχίες, απώλειες ζωών και περιουσιών.⁸ Η ανταλλαγή των πληθυσμών μετέβαλε τα δημογραφικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά δεδομένα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία.

Μετά την ανταλλαγή πληθυσμών το 1923, παρατηρήθηκαν απότομες αυξήσεις στον αστικό πληθυσμό σε όλη την Ελλάδα.⁹ Από τους 615.000 πρόσφυγες που κατέληξαν σε αστικές περιοχές, οι 300.000 εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα και τον Πειραιά και οι 170.000 στη Θεσσαλονίκη. Η Δράμα, η Αλεξανδρούπολη, τα Γιαννιτσά, η Καβάλα και οι Σέρρες αντιμετώπισαν προσφυγικές εισροές που ξεπερνούσαν το 50% του γηγενούς πληθυσμού τους. Σε Κατερίνη, Θεσσαλονίκη, Μυτιλήνη, Βέροια, Ξάνθη και Έδεσσα ήταν μεταξύ 40 και 50 % και στο Ηράκλειο, τη Χίο, την Κομοτηνή, τη Φλώρινα

⁸ Λιάμπη, Κ., «Εισαγωγή στο θέμα», *Μικρασιάτες πρόσφυγες στα Ιωάννινα*. Πρακτικά Ημερίδας Ι. Ιωάννινα, 14 Οκτωβρίου 2022, επιμέλεια: Λιάμπη, Κ., Ιωάννινα 2023, σ. 23-32, σ. 24.

⁹ Η πλειοψηφία των προσφύγων (ένα ποσοστό που υπολογίζεται στο 54%) κατέφυγαν στις πόλεις. Η αύξηση των αστικών πληθυσμών δεν οφείλεται μόνο στην έλευση των προσφύγων, αλλά και σε εσωτερική μετανάστευση των γηγενών. Για περισσότερα βλέπε: Λιάκος, Α., *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών (= Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου)*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, Αθήνα 1993, σ. 32.

και την Αθήνα-Πειραιά, μεταξύ 20 και 40 %.¹⁰ Το 1928, οι πρόσφυγες αποτελούσαν το 31,7 % του πληθυσμού των πόλεων.¹¹

Η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου έφερε, επίσης, στο προσκήνιο το ζήτημα της αγροτικής μεταρρύθμισης καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών και της ανακατανομής τους σε μικρότερες ιδιοκτησίες. Στις αγροτικές περιοχές, η κυβερνητική πρωτοβουλία για τη μεταρρύθμιση του συστήματος κατοχής γης βοήθησε στην υπονόμηση της απήχησης του κομμουνισμού. Η εγκατάσταση ενός τεράστιου αριθμού προσφύγων μέσω της διανομής γης οδήγησε σε μια από τις πιο ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις γης στην Ευρώπη μετά το 1918, μετατρέποντας την Ελλάδα σε έθνος μικροϊδιοκτητών.¹² Μέχρι το 1928, η πλειοψηφία των καλλιεργητών κατείχε και τη γη. Στην περίπτωση αυτή, το πρόγραμμα της κυβέρνησης για την εγκατάσταση προσφύγων στην ύπαιθρο στήριξε την κοινωνική και πολιτική σταθερότητα. Η εγκατάσταση προσφύγων σε μικρές γαίες ή με δικές τους μικρές επιχειρήσεις τους έκανε να εξαρτώνται από το κράτος, το οποίο υποσχέθηκε να στηρίζει τις μικρές φάρμες τους και να βοηθήσει στην εξόφληση των στεγαστικών τους χρεών. Η κυβέρνηση κέρδισε επίσης την προσφυγική πίστη υποσχόμενη ότι θα λάβουν πλήρη αποζημίωση για τις περιουσίες τους που εγκαταλείφθηκαν στη Μικρά Ασία και θα διευθετηθεί το ζήτημα των τίτλων ιδιοκτησίας στην Ελλάδα.¹³

Η αγροτική μεταρρύθμιση και το καθεστώς μικροϊδιοκτησίας που επιδιώχθηκε είχαν κύριο στόχο την αποτροπή σύμπτυξης ενός κοινού μετώπου αγροτών και εργατών.¹⁴ Η άφιξη των προσφύγων σήμαινε αύξηση των εργατικών χεριών, αλλά και των πιθανοτήτων ανάπτυξης της βιομηχανίας της χώρας, πράγμα που δεν συνέβη. Αντίθετα η αύξηση των εργατικών χεριών βοήθησε στην παγίωση της φυσιογνωμίας της ελληνικής βιομηχανίας ως ενός κλάδου με μικρές μονάδες των οποίων η τεχνολογία, ο

¹⁰ Πολύζος, Ι., *Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922: Μία οριακή περίπτωση αστικοποίησης*, ΕΜΠ, Αθήνα 1984, σ. 31.

¹¹ Kayser, B., *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, Μτφρ. Τ. Chavel & Μ. Μερακλής, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1968, σ. 33.

¹² Mazower, M., *Greece and the Inter-War Economic Crisis*. Clarendon Press, Οξφόρδη, 1991, σ. 78.

¹³ Kritikos, G., "The Agricultural Settlement of Refugees: A Source of Productive Work and Stability in Greece (1923-1930)". *Agricultural History* 79 (2005), σ. 321-346.

¹⁴ Χατζιωσήφ, Χ., «Το προσφυγικό σοκ», σ. 13-15.

παραγωγικός εξοπλισμός και οι πρώτες ύλες εισάγονταν από το εξωτερικό και γι' αυτό δεν είχαν κανένα έλεγχο στη μεταβλητή της ζήτησης και του κόστους παραγωγής, παρά μόνο στο κόστος εργασίας από το οποίο εξαρτούσαν και τα κέρδη τους, μειώνοντας τα ημερομίσθια.¹⁵ Όλα αυτά, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση της περιόδου, είχαν επίδραση και στο εργατικό ζήτημα δυσκολεύοντας τις εργατικές διεκδικήσεις των οργανωμένων εργατών που απειλούνταν με απόλυση και αντικατάσταση τους από τους ασυνδικαλιστούς πρόσφυγες.¹⁶

Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, σχεδόν 627.000 άνθρωποι ήρθαν από τη Μικρά Ασία. Με ασφάλεια μπορεί να υποτεθεί ότι δεν ήταν όλοι από τις αστικές περιοχές της Σμύρνης. Η δεύτερη μεγαλύτερη ομάδα (256.635 άτομα) προερχόταν από την Ανατολική Θράκη. Σύμφωνα με αξιωματικούς της Κοινωνίας των Εθνών, ήταν όλοι εργάτες στη γεωργία. Εφόσον η επίσημη εκπαίδευση ήταν συνδεδεμένη με την αστικοποίηση, η πλειοψηφία αυτού του αγροτικού πληθυσμού, μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι είχε ελάχιστη ή καθόλου γνώση της ελληνικής γλώσσας. Η τρίτη μεγαλύτερη ομάδα προερχόταν από τον Πόντο. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, 240.695 Πόντιοι πρόσφυγες από τη Ρωσία (11.435), την Ανατολία (182.169) και τον Καύκασο (47.091) εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα.¹⁷ Μεταξύ των τουρκόφωνων προσφύγων ήταν και μια ομάδα περίπου 50.000 Ελλήνων Ορθοδόξων Χριστιανών, που ονομαζόταν Καραμανλήδες.¹⁸

¹⁵ Χατζηϊωσήφ, Χ., ό.π., σ. 25-26.

¹⁶ Λιάκος, Α., *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, σ. 43-50.

¹⁷ Γιαννακόπουλος, Γ., «Οι μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα: Βιβλιογραφικό δοκίμιο» (=Οι μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα), *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών σπουδών*, 9 (1992), σ. 283-291, σ. 132.

¹⁸ Παραδοσιακά, η Ελλάδα έχει υπάρξει – όπως συμβαίνει μέχρι και σήμερα – χώρα υποδοχής προσφύγων από διάφορες περιοχές. Όσον αφορά τον ακριβή αριθμό των προσφύγων που κατέφθασαν στην Ελλάδα υπάρχουν αποκλίσεις. Πάντως οι περισσότερες μελέτες συμφωνούν πως την περίοδο που ακολούθησε τη Μικρασιατική καταστροφή στην Ελλάδα κατέφθασαν περίπου 1,2 εκατομμύρια πρόσφυγες. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Μαυρέας, Κ., «Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού: Πόντιοι και Βορειοηπειρώτες πρόσφυγες στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 96-97 (1998), σ. 158-218, Πετσάλης, Α., Ν., *Η δημοσιονομική αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος*, Τυπογραφείον Εστία, Αθήνα 1930, σ. 8., Ανδριώτης, Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940: άφιξη, περίθαλψη, αποκατάσταση* (=Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940), Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων 2020, σ. 144-145.

Κεφάλαιο 2.

Έλευση και προσωρινή εγκατάσταση

2.1. Έλευση και προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων

Με τη συνολική διαδικασία της έλευσης των προσφύγων στην Ελλάδα και, ειδικότερα, στις περιοχές της Ηπείρου, ασχολήθηκε επισταμένως η εφημερίδα *Ελευθερία*, μία *δισεβδομαδιαία πολιτική εφημερίδα* της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου, που μετέφερε στους κατοίκους της περιοχής τα νέα σχετικά με τα τεκταινόμενα και είχε ως στόχο, μεταξύ άλλων, να αναδεικνύει και να εξυπηρετεί τα συμφέροντα του ηπειρωτικού λαού. Η εφημερίδα ξεκίνησε να εκδίδεται στις 2 Δεκεμβρίου 1923 στα Ιωάννινα από τον Χ. Χρηστοβασίλη. Όπως αναφέρεται στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας, το Πρόγραμμα της συνίσταται α. στην υπεράσπιση της Συνταγματικής Βασιλείας με στόχο την καλύτερη προσαρμογή της στις παραδόσεις και τον χαρακτήρα του ελληνικού λαού, β. στην εξυπηρέτηση των γενικών και ατομικών συμφερόντων του καταδυναστευόμενου ηπειρωτικού λαού, γ. στην αποφυγή ανάμειξης σε προσωπικά ζητήματα και δ. στη διάθεση των στηλών της εφημερίδας προς κάθε παραπονούμενο Ηπειρώτη εναντίον οποιασδήποτε στρατιωτικής ή πολιτικής αρχής.¹⁹ Συνολικά, η *Ελευθερία* τάχθηκε κατά του βενιζελισμού και υπέρ της βασιλείας.

Μέσω της εφημερίδας αντλούνται στοιχεία μεταξύ άλλων και για το προσφυγικό ζήτημα και συγκεκριμένα την ανταλλαγή των πληθυσμών και τις εξαιρέσεις αυτής, τις συνθήκες διαβίωσης κατά τις πρώτες μέρες της άφιξης των προσφύγων, των πολιτικών για την εγκατάσταση και αποκατάσταση τους τόσο από το κράτος όσο και από άλλους φορείς, όπως την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων και την Εθνική Τράπεζα, τη σύναψη των προσφυγικών δανείων²⁰ και άλλες παραμέτρους του προσφυγικού ζητήματος, ακόμη και ζητήματα καταχρήσεων και παρανομιών.²¹

¹⁹ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 1 (2 Δεκεμβρίου 1923).

²⁰ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 10 (2 Ιανουαρίου 1924), 24 (25 Φεβρουαρίου 1924), 159 (11 Ιουνίου 1925), 189 (24 Σεπτεμβρίου 1925).

²¹ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 53 (5 Ιουνίου 1924).

Έπειτα από τη Μικρασιατική Καταστροφή, το 1922, πρόσφυγες προερχόμενοι από την Καππαδοκία και τον Πόντο κατευθύνθηκαν προς διάφορες περιοχές της Ελλάδας,²² μεταξύ των οποίων και την πόλη των Ιωαννίνων, γύρω από την οποία δημιούργησαν προσφυγικούς οικισμούς. Εγκαταστάθηκαν αγροτικοί πληθυσμοί σε διαφορετικές περιοχές στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων. Οι πληθυσμοί αυτοί διαμόρφωσαν μία νέα αντίληψη για την έννοια της πατρίδας, καθώς δημιούργησαν τους δικούς τους οικισμούς, ενώ διατήρησαν και τη σύνδεση με τον τόπο καταγωγής τους, από όπου εκτοπίστηκαν βίαια.²³ Όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις δημιουργίας προσφυγικών κοινοτήτων, η μνήμη αξιοποιήθηκε για τη διαμόρφωση μίας νέας ταυτότητας, καλύπτοντας το κενό που άφησε ο εκτοπισμός τους. Η μνήμη χρησιμοποιήθηκε ως το μέσο για την πολιτισμική επιβίωση των προσφύγων μέσα από την αναβίωση στοιχείων του παρελθόντος και την ικανοποίηση της ανάγκης για συνέχεια.²⁴ Πολλοί από τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία έφτασαν πρώτα στην περιοχή της Πρέβεζας, όπου δεν βρήκαν φιλόξενες συνθήκες, γι' αυτό και επιχείρησαν να μεταβούν στα Ιωάννινα. Σημαντικό πρόβλημα ήταν η ελονοσία,²⁵ από την οποία νόσησαν πολλοί, καθώς και το κλίμα της περιοχής, που δεν ήταν ευνοϊκό για τη διαμονή των προσφύγων.²⁶ Έτσι, σταδιακά, είτε με αυτοκίνητα είτε με κάρα, μεταφέρθηκαν προς τα Ιωάννινα.

²² Πετσάλης, Α. Ν., *Η δημοσιονομική αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος*, Τυπογραφείον Εστία, Αθήνα 1930.

²³ Μποτωνάκη, Ν., *Πολιτικές της μνήμης. Τα ιστορικά και άλλα μνημεία ως όψεις καταγραφής της ιστορικής και κοινωνικής μνήμης. Τα μνημεία του δήμου Ανατολής Ιωαννίνων*, Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2002, σ. 6.

²⁴ Hirschon, Renee, *Η κοινωνική ζωή των μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2006, σ. 15.

²⁵ Για την αντιμετώπιση της ελονοσίας, η ΕΑΠ διέθεσε κινίνη που πωλούσε στους πρόσφυγες είτε τοις μετρητοίς είτε επί πιστώσει, με χρέωση των βιβλιαρίων τους προς την Επιτροπή, ενώ για τους πλέον άπορους τα δισκία δίνονταν δωρεάν. Βλ. σχετ. Κριμπάς, Β., «Το έργο της αγροτικής εγκαταστάσεως της επιτροπής αποκατάστασης προσφύγων», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 13 (1999), σ. 225-268.

²⁶ Παπαγεωργίου, Γ. (επιστ. υπεύθυνος), *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού πολιτισμού. Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής, (=Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής)*, Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή 2001, σ. 20.

2.1.1. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ήπειρο και η μετακίνησή τους στα Ιωάννινα

Αρχικά, στην Ήπειρο επρόκειτο να μεταφερθούν και να εγκατασταθούν περίπου 29.000 πρόσφυγες, αριθμός που ήταν εξαιρετικά υψηλός συγκρινόμενος με τις δυνατότητες της συγκεκριμένης περιοχής σε οικονομικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο υποδομών.²⁷ Το καλοκαίρι του 1923 υπολογίζεται ότι στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων είχαν ήδη μεταβεί 2.680 πρόσφυγες, εκ των οποίων οι μισοί ήταν παιδιά, ενώ οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειοψηφία του ενηλίκου πληθυσμού.²⁸ Ο ακόλουθος πίνακας περιλαμβάνει ενδιαφέροντα στοιχεία για τη σύσταση αυτού του πληθυσμού:

Πίνακας 1. Κατανομή προσφύγων της Υποδιοίκησης Ιωαννίνων ανά γένος και ηλικία (14/7/1923)

Παιδιά (1-20 ετών)		Άνδρες		Γυναίκες	Σύνολο
Άρρενα	Θήλεα	20-40 ετών	Άνω των 40		
685	852	151	284	926	2680

Πηγή: ΓΑΚ, Ιστορικό Αρχείο Ηπείρου, Α.Γ.Δ.Η., φακ. 211, Ι, αρ. εγγρ. 87

Στην απογραφή του 1923, συνολικά στην πόλη των Ιωαννίνων καταμετρήθηκαν 2.397 άτομα, όπως φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα:²⁹

Πίνακας 2. Κατανομή προσφύγων πόλης Ιωαννίνων κατά την απογραφή του 1923

Περιοχή	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Ιωάννινα	928	1.394	2.322
Νήσος Ιωαννίνων	32	43	75

²⁷ Παπαγεωργίου, Γ., *Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*, σ. 18.

²⁸ ΓΑΚ, Ιστορικό Αρχείο Ηπείρου, Α.Γ.Δ.Η., φακ. 211, υποφ. Ι, αρ. εγγρ. 87, 14/7/1923.

²⁹ Βασίλειον της Ελλάδος, *Απογραφή προσφύγων ενεργηθείσα κατ' Απρίλιον 1923*, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα 1923, σ. 21.

Σύνολο	960	1.437	2.397
---------------	-----	-------	-------

Πηγή: Βασίλειον της Ελλάδος, 1923

Τελικά, στην Ήπειρο μετακινήθηκαν, σύμφωνα με την καταγραφή των Ηνωμένων Εθνών το 1926, 1.350 οικογένειες προσφύγων.³⁰ Η ευρύτερη δημογραφική αύξηση που παρατηρήθηκε έπειτα από την έλευση των προσφύγων στα Ιωάννινα και τις γύρω περιοχές αποτυπώνεται κατά τη μελέτη του πληθυσμού της πόλης, αλλά και ευρύτερα του νομού. Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζεται η σύσταση του πληθυσμού κατά τις απογραφές του 1920 και του 1928 όπου καταγράφεται σημαντική ανοδική πορεία.³¹

Πίνακας 3. Στοιχεία της απογραφής του 1920

Περιοχή	0-14 ετών	15-39 ετών	40-59 ετών	> 60 ετών	Σύνολο
αναφοράς					
Ήπειρος	102.986	111.137	52.148	26.537	292.808
Νομός	58.343	63.238	29.545	26.294	167.426
Ιωαννίνων					
Δήμος	5.156	10.602	3.843	1.659	21.260
Ιωαννιτών					
Πληθυσμός	1.717.864	1.918.145	938.716	439.405	5.014.130
Ελλάδας					

³⁰ Γεμενετζή, Γ., Παπαγεωργίου, Μ., «Χωρικές και κοινωνικές διαστάσεις των οικιστικών πολιτικών για τους μετανάστες της Ελλάδας: μια κριτική επισκόπηση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 148 (2017), σ. 39-74, σελ. 46.

³¹ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας (ΕΣΥΕ), *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας 1928*.

Πίνακας 4. Στοιχεία της απογραφής του 1928

Περιοχή αναφοράς	0-14 ετών	15-39 ετών	40-59 ετών	> 60 ετών	Σύνολο
Ήπειρος	108.957	118.450	54.284	29.623	311.314
Νομός Ιωαννίνων	63.947	65.780	31.381	18.589	179.697
Δήμος Ιωαννιτών	5.490	10.013	3.981	1.957	21.441
Πληθυσμός Ελλάδας	1.989.701	2.517.558	1.123.851	553.535	6.184.645

Πηγή: ΕΣΥΕ, 1928

Αναφορικά με τον αριθμό των προσφύγων στον Νομό Ιωαννίνων, σύμφωνα με την απογραφή του 1928 κατανέμεται ως εξής:

Πίνακας 5. Πρόσφυγες στον Νομό Ιωαννίνων κατά την απογραφή του 1928

Ηλικία	Σύνολο	Άρρενες	Θήλεις
0-4 ετών	277	143	134
5-9 ετών	276	147	129
10-14 ετών	626	299	327
15-19 ετών	654	275	379
20-24 ετών	508	169	339
25-29 ετών	540	242	298
30-34 ετών	300	134	166
35-39 ετών	296	140	156
40-44 ετών	218	103	115
45-49 ετών	215	117	98

50-54 ετών	167	103	64
55-59 ετών	134	79	55
60-64 ετών	101	53	48
65-69 ετών	86	50	36
70-74 ετών	65	39	26
75-79 ετών	37	23	14
80-84 ετών	20	12	8
85-89 ετών	19	13	6

Πηγή: ΕΣΥΕ, 1928

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες των Ιωαννίνων βρίσκονταν σε παραγωγική ηλικία, γεγονός που τους εντάσσει στον ενεργό πληθυσμό και τους δίνει τη δυνατότητα να εργαστούν ανάλογα με τις ικανότητες και την εμπειρία τους και να διασφαλίσουν τα προς το ζην για τους ίδιους και τις οικογένειές τους.

2.1.2. Ζητήματα αποκατάστασης των προσφύγων

Τα προβλήματα που σχετίστηκαν με την αποκατάσταση των προσφύγων στο σύνολο της χώρας και απασχόλησαν το ελληνικό κοινοβούλιο, κατά τον Σ. Πελαγίδη,³² περιελάμβαναν τα ακόλουθα:

- (α) ως πρώτη κατηγορίας προβλήματα εντοπίστηκαν αυτά που σχετίζονταν με τις προσφυγικές αποζημιώσεις, τους κλήρους, τις καλλιέργειες και τις βοσκές, καθώς και τα στεγαστικά και οικοπεδικά προβλήματα.
- (β) ως δεύτερης κατηγορίας προβλήματα, ήσσονος σημασίας, εντοπίστηκαν οι διαμαρτυρίες των πολιτών κατά της υπηρεσίας Εποικισμού, της Εθνικής Τράπεζας για τη διαχείριση των προσφυγικών θεμάτων, αλλά και της Κυβέρνησης για την μη ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας και τη μείωση του τόκου Ομολογιών των Ανταλλαξίμων.

³² Πελαγίδης, Σ., «Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο ελληνικό κοινοβούλιο (1924-1928)», *Μακεδονικά*, 26 (1987), σ. 63-97, σ. 67.

Για τη διευθέτηση του προσφυγικού ζητήματος, οι Νομοί Ιωαννίνων και Πρεβέζης στην Ήπειρο έλαβαν το ποσό των 12.526.000 δραχμών, σύμφωνα με τον προϋπολογισμό της Γενικής Διοικήσεως της Ηπείρου.³³ Εξάλλου, οι επιμέρους περιοχές της Ελλάδας ήταν εξαιρετικά δύσκολο να ανταπεξέλθουν στη φιλοξενία των προσφύγων, σε μία περίοδο κατά την οποία το ελληνικό κράτος ήταν εξαιρετικά αποδυναμωμένο από τους πολέμους του πρόσφατου παρελθόντος.³⁴

Οι πρόσφυγες, αρχικά, εγκαταστάθηκαν προσωρινά στην πόλη των Ιωαννίνων.³⁵ Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου θεώρησε πως η αστική αποκατάσταση στα Γιάννενα ήταν αδύνατη, καθώς οι εμπορικές και βιομηχανικές δραστηριότητες ήταν εξαιρετικά περιορισμένες. Για το λόγο αυτό πρότεινε την αγροτική αποκατάσταση, με την προϋπόθεση πως το κράτος θα τους παρέχει τα απαραίτητα για τη συντήρηση, την ανέγερση κτισμάτων και την καλλιέργεια γης. Η γη που θα τους δινόταν θα προερχόταν από απαλλοτρίωση κτημάτων στα πλαίσια της αγροτικής μεταρρύθμισης.³⁶ Η διαδικασία αυτή, όμως, ήταν χρονοβόρα και γι' αυτό η Γενική Διοίκηση Ηπείρου θορυβημένη για τον μεγάλο αριθμό προσφύγων που θα κατάφθανε σύντομα στα Γιάννενα προέβη αρχικά σε σύσταση επιτροπής, που αποτελούνταν από μουσουλμάνους, για εξεύρεση κατάλληλων οικημάτων, κυρίως από τα τούρκικα που είχαν εγκαταλειφθεί μετά την ανταλλαγή, για τη στέγαση των προσφύγων. Επειδή όμως δεν αρκούσαν επιτάχθηκαν και διάφορα δημόσια κτίρια όπως σχολεία, οικοτροφεία, εκκλησίες,³⁷ ενώ άρχισε και η εφαρμογή του νόμου περί αναγκαστικής στέγασης και σε ιδιωτικά σπίτια που δεν διέθεταν όμως περισσευούμενους χώρους.³⁸

³³ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 149 (7 Μαΐου 1925).

³⁴ Γιαννακόπουλος, «Οι μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα», σ. 286.

³⁵ Παπαγεωργίου, Γ., *Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*, σ. 18.

³⁶ Παπασταύρου, Ι., «Μικρασιατική Καταστροφή. Το προσφυγικό ζήτημα ως πυρήνας διαμόρφωσης του χώρου. Οι προσφυγικοί οικισμοί των Ιωαννίνων» (= Το προσφυγικό ζήτημα ως πυρήνας διαμόρφωσης του χώρου), *Μικρασιάτες πρόσφυγες στα Ιωάννινα*. Πρακτικά Ημερίδας Ι., Επιμέλεια: Λιάμπη, Κ., Ιωάννινα, 14 Οκτωβρίου 2022. Ιωάννινα 2023, σ. 114-130, σ. 120.

³⁷ Παπαγεωργίου, Γ., *Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*, σ. 24-29.

³⁸ Νικολαΐδης, Ι., *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τ. Ε', Ιωάννινα 1993 σ. 41.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, δεν έλειψαν και οι συμπλοκές μεταξύ ντόπιων και προσφύγων,³⁹ αλλά και περιστατικά κατά τα οποία γηγενείς προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν τους πρόσφυγες προσποιούμενοι ότι θέλουν να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους.⁴⁰

Η Ελευθερία έδινε τον παλμό των εξελίξεων. Σε εκείνο το διάστημα καταγράφηκαν περιστατικά κατά τα οποία οι πρόσφυγες αυτοδίκησαν σε βάρος των γηγενών, ακόμη και εισέβαλαν στα σπίτια τους και κατέλαβαν δωμάτια για να μείνουν. Τα περιστατικά αυτά οφείλονταν, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, σε αμέλειες της Επιτροπής που δεν κατόρθωσε να διευθετήσει το ζήτημα της διαμονής των προσφύγων και οδήγησαν σε δυσαρέσκεια από μέρους των γηγενών, ακόμη και όσων ήταν θετικοί απέναντι στην είσοδο των προσφύγων στις πόλεις τους:

«Οι πρόσφυγες αυτές τις μέρες αυτοδικούν εις βάρος των γηγενών, μπαίνοντας αυθαίρετα στα σπίτια τους και διώχνοντας τους από αυτά. Έτσι άρπαξαν ένα δωμάτιο από την στενόχωρη κατοικία του Δημ. Τζαλαμήχα, ένα δωμάτιο από τα δύο που είχε ο κ. Ντόντορος με επταμελή οικογένεια, έναν άλλο δε ξυλουργό στο επάγγελμα τον έδιωξαν από την κατοικία του και αναγκάστηκε ο δυστυχής γηγενής να πάει να κοιμηθεί με τα παιδιά του στο ξενοδοχείο και μπαίνοντας σε πολλά άλλα σπίτια διέπραξαν τα ίδια και χειρότερα. Νομίζουμε ότι αυτοί που ωθούν τους πρόσφυγες σε τέτοια κινήματα κατά των γηγενών και η Επιτροπή συμπτώξεως των κατοικιών των προσφύγων που ανέχονται αυτά παίζουν κακό παιχνίδι σε βάρος των γηγενών και των προσφύγων. Η Επιτροπή παραμέλησε να πράξει το καθήκον της όπως έπρεπε και πολύ φοβόμαστε ότι θα προκληθούν προστριβές μεταξύ γηγενών και προσφύγων, τα αποτελέσματα των οποίων θα είναι κακά και για τους πρόσφυγες και για την Επιτροπή. Τιμήσαμε τους πρόσφυγες, τους συμπονέσαμε τους προσφέραμε ότι μπορέσαμε από το υστέρημα μας, αλλά δε θα ανεχθούμε ούτε να συγκατοικήσουμε με αυτούς, ούτε να πεταχτούμε εμείς έξω στο δρόμο για να μπουν αυτοί στα σπίτια μας! Αυτά όλα να τα καταλάβουν καλά και οι αρμόδιοι και οι πρόσφυγες! Υπάρχουν πολλά σπίτια τούρκικα, που χρήζουν επισκευής, στα οποία χωρούν και

³⁹ Ελευθερία, Αρ. Φ. 204 (16 Νοεμβρίου 1925).

⁴⁰ Ελευθερία, Αρ. Φ. 322 (3 Ιανουαρίου 1927).

*παραχωρούν οι πρόσφυγες, χωρίς να ενοχλούνται καθόλου οι γηγενείς! Αλλωστε το Προσφυγικό Δάνειο των 10 εκατομμυρίων λιρών δεν δόθηκε για να στεγαστούν οι πρόσφυγες σε βάρος των γηγενών! Να γίνουμε αντιληπτοί!».*⁴¹

Οι λόγοι γι' αυτήν την επίθεση εναντίον των προσφύγων ήταν πιθανόν πολιτικοί. Ο Χρηστοβασίλης δεν βρήκε πολλούς υποστηρικτές των απόψεων του στα Γιάννενα, παρ' όλα αυτά το άρθρο του δημιούργησε αρκετές συζητήσεις καθώς εξέφραζε δύο τάσεις: α. τη διαίρεση των πολιτών σε γηγενείς και πρόσφυγες και β. τη σαφή αντίθεση του αντιβενιζελικού κόσμου προς τον προσφυγικό, καθώς μεγάλη μερίδα των προσφύγων είχε στραφεί προς τον Πλαστήρα και τον Βενιζέλο, επειδή θεωρούσε υπαίτιους της Μικρασιατικής Καταστροφής τους αντιβενιζελικούς, επηρεάζοντας το συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων σε βάρος των αντιβενιζελικών. Έτσι οι αντιβενιζελικοί έδειχναν μεγαλύτερη αντιπάθεια προς αυτούς, μερικοί τους θεωρούσαν μάλιστα και υπεύθυνους της οικονομικής αλλά και γενικότερης κρίσης που επικρατούσε εκείνη την περίοδο.⁴²

Είναι γεγονός ότι, ειδικά στις μεγάλες πόλεις, το στεγαστικό ήταν ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα για τους πρόσφυγες, ένα πρόβλημα εξαιρετικά πιεστικό που έπρεπε άμεσα να διευθετηθεί. Η λύση της δημιουργίας παραγκών ή της χρήσης κελιών και στέγασης των προσφύγων σε δημόσια κτίρια, προφανώς, ήταν απολύτως προσωρινή για την αντιμετώπιση των άμεσων αναγκών. Ομοίως, η εγκατάσταση σε τουρκικά σπίτια που είχαν εγκαταλειφθεί ήταν εξίσου προβληματική, υπό την έννοια ότι οι συνθήκες σε αυτά δεν ήταν οι καλύτερες δυνατές και, σίγουρα, οι πληθυσμοί που εγκατέλειψαν την Ελλάδα ήταν σαφώς μικρότεροι σε σχέση με αυτούς που ήλθαν σε αυτή.⁴³

⁴¹ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 136 (23 Μαρτίου 1925).

⁴² Βλ. Νικολαΐδης, Ι., *Τα Γιάννενα του Μεσοπολέμου*, τ. Ε', σ. 52-53 και τ. Στ', σ. 46.

⁴³ Σύμφωνα με την Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης της 14^{ης} Μαρτίου 1924, η Μικτή Επιτροπή αποφάσισε να εξαιρεθούν από τη Σύμβαση της Λωζάνης για την ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών της 30^{ης} Ιανουαρίου 1923 οι Έλληνες Μουσουλμάνοι αλβανικής καταγωγής που, κατά κύριο λόγο, ήταν εγκατεστημένοι στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, βλ. *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 34 (31 Μαρτίου 1924). Μάλιστα, η συγκεκριμένη διευκρίνιση οδήγησε σε αναστάτωση, καθώς έπρεπε να διαπιστωθεί ποιοι από τους μουσουλμάνους κατοίκους των περιοχών είχαν, πράγματι, αλβανική καταγωγή, έτσι ώστε να λάβουν το πιστοποιητικό και να μπορέσουν να παραμείνουν στις οικίες τους, διαδικασία χρονοβόρα και αρκετά απαιτητική, που καθυστέρησε ακόμα περισσότερο, καθώς μερίδα των μουσουλμάνων τουρκικής

Το πρόβλημα της διαχείρισης των περιουσιών των Μουσουλμάνων που εγκατέλειψαν την πόλη απασχόλησε τις τοπικές αρχές, καθώς υπήρξαν απόπειρες από κάποιους να σφετεριστούν τα κινητά και ακίνητα που εγκαταλείφθηκαν από αυτούς. Ήταν πολλές οι περιπτώσεις που τα σπίτια των τούρκων ανταλλαξίμων καταλαμβάνονταν από Γιαννιώτες αντί από πρόσφυγες, όπως είχε οριστεί.⁴⁴ Προς αποφυγή τέτοιων πρακτικών ο Οικονομικός Έφορος των Ιωαννίνων Α. Καγκαράκης προέβη σε ανακοινώσεις τις οποίες δημοσίευσε η Ελευθερία και αφορούσαν:

«[...]τη διάλυση όλων των μισθώσεων μεταξύ ανταλλαξίμων μουσουλμάνων και τρίτων καθώς και μεταξύ Δημοσίου και τρίτου που αφορούσαν κτήματα που ανήκαν στους ανταλλάξιμους Μουσουλμάνους, μετά την υπ' αριθ. 61.651 ε. ε. διαταγή του Υπουργείου Γεωργίας. Για περισσότερες πληροφορίες οι ενδιαφερόμενοι θα μπορούσαν να μεταβούν στα γραφεία της Οικονομικής Εφορίας Ιωαννίνων.

Ο Οικονομικός έφορος Ιωαννίνων Α. Καγκαράκης, μετά από πληροφόρηση ότι διάφοροι εγκαθίστανται σε κατοικίες και καταστήματα των ανταλλασσόμενων μουσουλμάνων μετά από συνεννόηση με αυτούς και καταβολή ενοικίου ή όχι, ανακοίνωσε ότι αυτοί θα αποβληθούν διοικητικά σύμφωνα με την υπ' αριθ. 61.651 ε. ε. διαταγή του Υπουργείου Γεωργίας. Επίσης σύμφωνα με το άρθρο 9 του Νομοθετικού Διατάγματος της 2^{ης} Μαΐου 1924 απαγορευόταν επί ποινής ειρκτής και προστίμου από 1000 ως 50.000 δραχμών η χωρίς άδεια από αρμόδια υπηρεσία κατάληψη ακινήτων ή ο σφετερισμός κινητών που ανήκουν σε ανταλλασσόμενους μουσουλμάνους ή που εγκαταλείφθηκαν από αυτούς».⁴⁵

Η λύση, λοιπόν, που δόθηκε με την αναγκαστική επίταξη οικημάτων (δημόσιων και ιδιωτικών) δεν ευοδώθηκε καθώς δεν ικανοποιούσε πολλούς. Καμία από τις προτάσεις περί συγκρότησης κοινοτικής επιτροπής με έργο την επιλογή κάποιων κατάλληλων οικημάτων για τη στέγαση των προσφύγων δεν υλοποιήθηκε με αποτέλεσμα

καταγωγής επικαλέστηκαν την αλβανική καταγωγή για να εξαιρεθούν της ανταλλαγής. Βλ. *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 45 (8 Μαΐου 1924) και Αρ. Φ. 46 (12 Μαΐου 1924). Βλ. επίσης: Ανδριώτης, Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα (1821-1940)*, σ. 141-142 και Πελαγίδης, Σ., *ό.π.*, σ. 79.

⁴⁴ Νικολαΐδης, Ι., τ. Ε', σ. 41 και τ. Στ', σ. 46.

⁴⁵ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 56 (26 Ιουνίου 1924).

η κατάσταση να χειροτερεύει. Οι κρατικές αρχές φάνηκαν ανεπαρκείς η ιδιωτική πρωτοβουλία ανοργάνωτη, με αποτέλεσμα οι πρόσφυγες να μένουν αβοήθητοι.

Πέρα, από την εγκατάσταση σε χάνια και οικίες Τούρκων που είχαν εγκαταλείψει την πόλη κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών για δύο περίπου χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων οι πρόσφυγες κλήθηκαν να ζήσουν σε συνθήκες συνωστισμού, καθώς πολλές οικογένειες ζούσαν μαζί στις οικίες τους, πολλοί πρόσφυγες έκτισαν παράγκες σε ιδιαίτερα κεντρικά σημεία της πόλης, πρακτική που οδήγησε σε αντιδράσεις από τους γηγενείς και αιτήματα για την κατεδάφισή τους και την εκ νέου οικοδόμησή τους σε άλλα σημεία, εκτός της πόλης, ώστε να μην αποτελούν πλήγμα για την αισθητική της. Ο κυριότερος όμως λόγος για την κατεδάφιση τους ήταν οικονομικός. Την κατάργηση των παραγκών ζητούσαν κυρίως οι επαγγελματίες βιοτέχνες, οι οποίοι πίστευαν ότι οι πρόσφυγες με τις παράγκες τους τούς συναγωνίζονται αθέμιτα. Οι δημοτικές αρχές είχαν αποφασίσει την κατεδάφιση, αλλά επειδή καθυστέρούσαν την καταβολή αποζημιώσεων δεχόταν τις επικρίσεις των εφημερίδων⁴⁶ και φυσικά και της *Ελευθερίας* η οποία δημοσίευσε ολόκληρο άρθρο με τίτλο «Οι παράγκες των προσφύγων» με το οποίο έπαιρνε θέση υπέρ των γηγενών:⁴⁷

«Ήταν αξίωση ολόκληρης της πόλης να κατεδαφισθούν οι παράγκες των προσφύγων οι οποίες εγκαταστάθηκαν στα κεντρικότερα μέρη της πόλεως και οι οποίες συντελούν στην ασχήμια της, και θα πραγματοποιείτο αυτό εάν η αβουλία, η νωθρότητα και ο μοιρολατρισμός της αρμόδιας αρχής δεν συντελούσε στην αναβολή της κατεδάφισης και την γένεση οξύτατου ζητήματος μεταξύ επαγγελματιών, οι οποίοι ενδιαφέρονται για την κατεδάφιση, διότι οι πρόσφυγες με τις παράγκες μπήκαν στην μύτη τους, και οι οποίοι αρκετά ωφελούνται απ' αυτές.

Και καθημερινώς βλέπουμε να εκδίδονται ανακοινώσεις των επαγγελματιών κατά των παραγκών και των προσφύγων υπέρ αυτών και δημιουργούνται με τον τρόπο αυτό έριδες, μίσση και παρεξηγήσεις, στοιχεία τα οποία νομίζουμε ότι δεν είναι καθόλου εξυπηρετικά για την ησυχία και την γαλήνη των πολιτών.

⁴⁶ Νικολαΐδης, Ι., τ. Η', σ. 188 και τ. Θ', σ. 160.

⁴⁷ Το συγκεκριμένο άρθρο έφερε την υπογραφή του Ι. Βαβαρέτου, του αρθρογράφου της *Ελευθερίας* που αντικαθιστούσε τον Χατζή όταν απουσίαζε. Βλ. Νικολαΐδης, Ι., τ. Ζ', σ.115.

Οι Επαγγελματίες έχουν κάθε δίκιο να ζητούν την κατεδάφιση των παραγκών των προσφύγων, για να αποφύγουν τον ανταγωνισμό τους όπως και εμείς για την ευρυθμία και τον καλλωπισμό της πόλης, αλλά και οι πρόσφυγες, τα θύματα αυτά της Μικρασιατικής συμφοράς, δεν πρέπει να στερηθούν των ευεργετικότερων αυτών στεγών τους. Για να γίνουν όμως αμφότερα, ένα πράγμα είναι επιβεβλημένο, η κατεδάφιση των παραγκών και η ανέγερση αυτών σε ειδικό και κατάλληλο μέρος.

Και η λύση αυτή πρέπει να επέλθει αμέσως, πρέπει να γίνει μετά ταχύτητος, διότι οποιαδήποτε παρέκκλιση δεν θα αποφέρει κάτι άλλο από την ένταση της ψυχρότητας μεταξύ των επαγγελματιών και των παραγκούχων προσφύγων.

Σήμερα όμως περισσότερο από κάθε άλλη φορά έχουμε ανάγκη εσωτερικής ησυχίας και γαλήνης, η δημιουργία τέτοιων ζητημάτων είναι ολέθρια και για αυτό εφιστούμε την προσοχή του κ. Γενικού Διοικητού και παρακαλούμε να επέμβει για να αποκαταστήσει τα πράγματα εξαναγκάζοντας την βραδυκίνητη Δημοτική Αρχή στην ταχεία κατεδάφιση των παραγκών, για να λείψει το αντιαισθητικό θέαμα τους από τα κεντρικότερα μέρη της πόλεως και την ταχύτερη ανέγερση τους σε κατάλληλο χώρο».⁴⁸

Εκτός από τη στέγαση σημαντικά ήταν τα προβλήματα στον επισιτισμό και την ιατρική περίθαλψη κατά το πρώτο διάστημα μετά την άφιξη τους στην Ελλάδα. Οι καταυλισμοί των προσφύγων αποτελούσαν εστία μετάδοσης μολυσματικών νόσων, πολλών θανατηφόρων, επειδή έλειπε η φροντίδα για την πρόληψη ενώ τα μέτρα αντιμετώπισης των ασθενειών ήταν υποτυπώδη καθώς έλειπε η συστηματική και μεθοδική εργασία. Όσον αφορά τη σίτιση, οι πρωτοβουλίες που είχαν ληφθεί για διανομή αλεύρων από τον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό και τη λειτουργία συσσιτίου υπέρ των προσφύγων που άρχισε από τα τέλη Μαρτίου του 1923, παρουσιάστηκαν ελλείψεις και προβληματικές, με κατηγορίες για άδικη κατανομή των αλεύρων και κακή ποιότητα του φαγητού του συσσιτίου.⁴⁹ Το πρόβλημα της σίτισης, καθώς και οι ασθένειες που μάστιζαν τους πρόσφυγες, έγιναν αντικείμενο οξύτατης διαμάχης και στο γιαννιώτικο τύπο με πολιτικές προεκτάσεις αρκετές φορές.

⁴⁸ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 360 (12 Μαΐου 1927).

⁴⁹ Νικολαΐδης Ι., τ. Ε', σ. 32, 40-41 και Παπαγεωργίου Γ., ό.π., σ. 34-37.

Τη 1η Δεκεμβρίου 1924 η εφημερίδα δημοσίευσε το εξής άρθρο:

*«Δύο – τρία προσφυγόπουλα ηλικίας 7- 10 ετών κυκλοφορούν στους δρόμους της πόλης και ζητιανεύουν ημίγυμνα, μέσα στην καρδιά του χειμώνα, με ψύχος 2 υπό το μηδέν. Δεν υπάρχει καμία υπηρεσία Προσφύγων; Καμία επιτροπή Προσφύγων; Κανένα φιλανθρωπικό Σωματείο να φροντίσει για αυτά τα απόκληρα; Μόνο για τις ψηφοφορίες μας χρειαζόμαστε τους πρόσφυγες και για τίποτα άλλο; Αναμένουμε την επέμβαση του Γενικού Διοικητή».*⁵⁰

Όπως φάνηκε από τα παραπάνω, κατά το πρώτο διάστημα της άφιξης των προσφύγων, η καχυποψία ήταν ένα βασικό στοιχείο που χαρακτήριζε τη στάση του ντόπιου πληθυσμού απέναντι τους, καθώς επίσης και τα περιστατικά κατά τα οποία οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονταν ως ανεπιθύμητοι από τις τοπικές κοινότητες.⁵¹ Ωστόσο, αυτές οι στάσεις δεν αποτελούσαν τον κανόνα, αφού υπήρχαν πολλές φωνές κατανόησης και συμπόνιας προς τους πρόσφυγες και την αποκατάστασή τους, έτσι ώστε να απαλυνθεί ο πόνος τους και να διευκολυνθεί η διαβίωσή τους στη νέα τους πατρίδα.

Οι πρώτες πειστικές ανάγκες της περίθαλψης καλύφθηκαν κυρίως από την ατομική πρωτοβουλία και τη φιλανθρωπία ατόμων και συλλογικών φορέων ελληνικών και ξένων, παρόλο που στον Υπουργό Περίθαλψης της στρατιωτικής κυβέρνησης Απόστολο Δοξιάδη δόθηκαν έκτακτες εξουσίες. Δήμοι, εφημερίδες, εμπορικά επιμελητήρια σύλλογοι άνοιγαν καταλόγους δημόσιων εισφορών και έσπευδαν να καλύψουν τις πιο άμεσες ανάγκες.

Ενδεικτικά, όπως αναφέρεται στην *Ελευθερία*, δόθηκε στις 16 Μαρτίου 1924 παράσταση προς τιμήν των προσφύγων, η οποία, μάλιστα, γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Η παράσταση ανέβηκε υπό την αιγίδα του Διοικητή του Ε' Σώματος Στρατού Αθ. Μάρκου.⁵²

Επίσης, παρά τις δυσκολίες και τις όποιες συγκρούσεις, οι ιθύνοντες της πόλης εξακολούθησαν να επιθυμούν να συνδράμουν στην αποκατάσταση των προσφύγων,

⁵⁰ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 104 (1 Δεκεμβρίου 1924).

⁵¹ Παπαϊωάννου, Γ.Κ., *Γεγονότα από τη νεότερη Ιστορία II*, Ιωάννινα, 2015, σ. 91.

⁵² *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 30 (17 Μαρτίου 1924).

πρόθεση που είναι εμφανής στα λόγια του υποψήφιου Δήμαρχου, Β. Πυρσινέλλα προς τους κατοίκους των Ιωαννίνων κατά την προεκλογική περίοδο:

«[...] Όσον αφορά τους πρώην πρόσφυγας και νυν συνδημότες μας διακηρύττομεν ότι θα πράξωμεν παν ότι επιβάλλεται εις ημάς ίνα καταστήσωμεν ανώτερον και ευχερέστερον τον μεταξύ ημών βίον των και ότι θα επιδείξω μεν τον αυτόν υπέρ αυτών ζήλον, τον οποίον εδείξαμεν άλλοτε όταν διοργανώσαντες μετά μόχθου τα πρώτα νοσοκομεία κατεπολεμήσαμεν αποτελεσματικώς τον εξηνθαματικόν τύφον όστις τους εμάστιζε κατά την άφιξιν των εις Ιωάννινα [...]».⁵³

Μαζί με αυτές τις συνθήκες, καλούνταν να διαχειριστούν το τραύμα που δημιουργήθηκε από τον ξεριζωμό τους, την ταλαιπωρία και την καταπολέμηση των δυσκολιών, ενώ, την ίδια στιγμή, είχαν την ελπίδα ότι πρόκειται να επιστρέψουν στα σπίτια τους, πίσω στις πατρίδες από όπου είχαν έρθει.⁵⁴

Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται ότι, αν και η μαζική εισροή προσφύγων χρονολογείται μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, στην πραγματικότητα χρόνια νωρίτερα είχε αρχίσει η διαδικασία της μετακίνησής τους προς τα ελληνικά εδάφη, επιχειρώντας να ξεφύγουν από την πραγματικότητα που έως εκείνη τη στιγμή ζούσαν. Το γεγονός ότι στη διάρκεια αυτής της περιόδου η άφιξη των προσφύγων ήταν πραγματικά μαζική, δημιούργησε μία σειρά από σημαντικές δυσκολίες στην αποκατάστασή τους, που κατά τα προηγούμενα έτη δεν ήταν τόσο έντονες. Εξαιτίας του μαζικού χαρακτήρα της εισροής, δεν κατέστη δυνατή η συγκρότηση ενός απολύτως οργανωμένου σχεδίου για την αποκατάσταση αυτών των πληθυσμών. Η προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων έγινε ως μία λύση εκτάκτου ανάγκης και, ως εκ τούτου, δεν έλαβε υπόψη τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά και τις ιδιαίτερες ανάγκες τους.⁵⁵

⁵³ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 197 (22 Οκτωβρίου 1925).

⁵⁴ Παναγιωτοπούλου, Έλσα, *Κοινωνική ενσωμάτωση, μνήμη και ταυτότητα στις προσφυγικές κοινότητες Ανατολή, Μπάφρα και Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2004, σ. 66.

⁵⁵ Πελαγίδης, Σ., *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), Ο πόνος και η δόξα*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 70.

2.1.3. Υφιστάμενες πολιτικές

Βασική αρχή της υφιστάμενης πολιτικής, ακόμη και άτυπα, ήταν η αποκατάσταση των προσφύγων με βάση την κοινωνική και την οικονομική κατάσταση που είχαν στις χώρες προέλευσής τους,⁵⁶ όπως οριζόταν, εξάλλου, και από τη Σύμβαση της Ανταλλαγής των Πληθυσμών.⁵⁷ Επρόκειτο, εξάλλου, για ένα εγχείρημα εξαιρετικά δύσκολο, ιδιαίτερα λαμβάνοντας υπόψιν τις σημαντικές δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπίσει το ελληνικό κράτος κατά τη συγκεκριμένη περίπτωση, ένα εγχείρημα μεγάλου μεγέθους που εκτελέστηκε με όσο το δυνατόν περισσότερο ρεαλισμό, ταχύτητα και ορθολογισμό για τα δεδομένα εκείνης της περιόδου.⁵⁸

Το κράτος προέβη σε πρωτοφανείς κοινωνικές δαπάνες προκειμένου να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες. Πέρα από τα εγγειοβελτιωτικά έργα ανέλαβε και το μεγαλύτερο μέρος της δαπάνης για την αγροτική και την αστική αποκατάσταση, μέσω της οποίας επωφελήθηκε ο βιομηχανικός κυρίως τομέας. Σε κρίσιμες στιγμές τόνωσε την εσωτερική ζήτηση παρέχοντας αποζημιώσεις στους πρόσφυγες στις οποίες αναφέρεται και η *Ελευθερία*, δημοσιεύοντας ανακοίνωση του Οικονομικού Εφόρου Ιωαννίνων, κ. Καμπανόπουλου σύμφωνα με την οποία ξεκίνησαν οι αιτήσεις δήλωσης των περιουσιών που εγκατέλειψαν οι ανταλλάξιμοι ομογενείς στην Τουρκία για τη λήψη αποζημιώσεων:

«Κατά συνέπεια της υπ' αριθ. 51, 751 τηλεγραφικής διαταγής του Υπουργείου Γεωργίας, ανακοινώνουμε ότι, σύμφωνα με το ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης, η προθεσμία υποβολής δηλώσεων των Ανταλλαξιμών ομογενών για τις εγκαταλειφθείσες στην Τουρκία περιουσίες τους λήγει την 15^η προσεχούς μηνός Ιουνίου. Αυτή η προθεσμία είναι

⁵⁶ Γκιζελή, Β., «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992).

⁵⁷ Στο Άρθρο 14 της Σύμβασης Ανταλλαγής των Πληθυσμών ορίζεται ότι «η εγκαταλειφθείσα περιουσία θέλει παραμείνει εις την διάθεσιν της Κυβερνήσεως επί του εδάφους της οποίας αυτή κείται. Ούτος δικαιούται κατ'αρχήν να λάβη εν τη χώρα ένθα μεταναστεύει και διά τα ποσά άτινα τω οφείλονται περιουσίαν ίσης αξίας και της αυτής φύσεως οία παρ' αυτού εγκαταληφθείσα» (Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, 30 Ιανουαρίου 1923).

⁵⁸ Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., «Το ανεπανάληπτο επίτευγμα», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), σ. 9-10.

ανατρεπτική. Όσοι δεν έχουν υποβάλει δηλώσεις δεν δικαιούνται καθόλου να συμμετέχουν σε προκαταβολή».⁵⁹

Η Ελευθερία θεωρούσε δίκαιη την κρατική περίθαλψη προς τους πρόσφυγες. Πάντα όμως έφερνε την περίθαλψη αυτή σε αντίθεση με την αμέλεια όχι μόνο προς τον ηπειρωτικό λαό, αλλά και προς άλλες μειονότητες της ηπειρωτικής κοινωνίας από το κράτος.⁶⁰

Για την αντιμετώπιση του ζητήματος, χρειάστηκε η κινητοποίηση και η σύσταση διαφορετικών φορέων και οργανισμών.⁶¹ Η Διεύθυνση Εποικισμού, που υπαγόταν στο Υπουργείο Γεωργίας ανέλαβε αρχικά τη διαδικασία της αποκατάστασης των προσφύγων μέσω της συγκρότησης ειδικών επιτροπών για διάφορα θέματα, κυρίως σε ό,τι αφορά την αγροτική αποκατάσταση. Το κράτος με μικρότερα ομολογιακά δάνεια χρηματοδότησε τις τεχνικές εταιρείες που ανέλαβαν την κατασκευή των προσφυγικών κατοικιών σε διάφορες πόλεις. Στο έργο της οικοδόμησης σημαντικό ρόλο έπαιξε και το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, εποπτευόμενο από το Υπουργείο Προνοίας,⁶² στο οποίο ανατέθηκε η αστική αποκατάσταση.⁶³ Για την αντιμετώπιση της ελαιοσιτίας αρμόδιο ήταν το Τμήμα Ελαιοσιτίας του Υπουργείου συγκοινωνιών. Αρωγός αποτέλεσε και το Υπουργείο Στρατιωτικών με την παροχή ειδών ιματισμού ενώ συστάθηκαν και άλλοι κρατικοί φορείς, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν βραχύβιοι.⁶⁴

Στη συνέχεια, ιδρύθηκε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ),⁶⁵ η οποία ήταν ο βασικός φορέας που ασχολήθηκε με την εγκατάσταση των προσφύγων και

⁵⁹ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 147 (30 Απριλίου 1924).

⁶⁰ *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 147 (30 Απριλίου 1924) , Αρ. Φ. 152 (18 Μαΐου 1925).

⁶¹ Γεμενετζή, Γ., Παπαγεωργίου Μ., «Χωρικές και κοινωνικές διαστάσεις των οικιστικών πολιτικών για τους μετανάστες της Ελλάδας: μια κριτική επισκόπηση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 148 (2017), σ. 39-74, σ. 44.

⁶² Χατζηϊωσήφ, Χ., «Το προσφυγικό σοκ», σ. 29-32, Ανδριώτης, Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα (1821-1940)*, σ. 167.

⁶³ Πελαγίδης, Σ., *ό.π.*, σ.75.

⁶⁴ Ανδριώτης, Ν., *ό.π.*, σ. 168.

⁶⁵ Η ΕΑΠ ιδρύθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 1923, ενώ το Πρωτόκολλο της λειτουργίας της συμπληρώθηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 1924. Όπως επισημαίνει ο Κριμπάς «Σκοπός της Ε.Α.Π., κατά την ανωτέρω διεθνή Σύμβαση είναι ή, εις παραγωγικά έργα, εν Ελλάδι αποκατάστασις προσφύγων διά του, εις την διάθεσιν αυτής

τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών ώστε να αποκτήσουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης. Ασχολήθηκε κυρίως με ζητήματα στέγασης, συντήρησης και ιατρικής περίθαλψης. Η ΕΑΠ επέδειξε σημαντικό έργο στη διάρκεια αυτής της περιόδου που περιελάμβανε την απογραφή των προσφύγων το 1923, τη διασφάλιση στέγασης και σίτισης, αλλά και την υλοποίηση εράνων και άλλων φιλανθρωπικών δραστηριοτήτων σε συνεργασία με τα προξενεία και τον απόδημο ελληνισμό.⁶⁶ Στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, οργανώθηκαν από την ΕΑΠ τα Γραφεία Εποικισμού στα Ιωάννινα και την Πρέβεζα.

Το έργο της ΕΑΠ στηρίχθηκε, μεταξύ άλλων και από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Οι δραστηριότητες της Εθνικής Τράπεζας σε σχέση με τους πρόσφυγες ήταν πολυσχιδείς: α. συμβουλευτικές και διαπραγματευτικές ως προς τον διακανονισμό δανείων από το εξωτερικό, β. οργανωτικές ως προς την ΕΑΠ και τη λειτουργία της, γ. διαμεσολαβητικές μεταξύ του ελληνικού κράτους και της ΕΑΠ ή της Κοινωνίας των Εθνών, δ. χρηματοδοτικές μέσω διοχέτευσης κεφαλαίων για ορισμένες δραστηριότητες των προσφύγων και ε. διαχειριστικές της περιουσίας των ανταλλαξίμων και της είσπραξης των χρεών των προσφύγων μετά τη διάλυση της ΕΑΠ το 1930.⁶⁷

Η ΕΤΕ από το 1925 ανέλαβε και τη διαχείριση των αστικών και αγροτικών κτημάτων που είχαν εγκαταλειφθεί από Μουσουλμάνους για τα οποία της είχαν εκχωρηθεί όλα τα δικαιώματα (εκτός από αυτά που είχαν εκχωρηθεί στην ΕΑΠ). Σκοπός της εκχώρησης ήταν η εκκαθάριση της περιουσίας και η αποζημίωση, από το προϊόν της, των ανταλλαξίμων προσφύγων. Μέρος των κτημάτων αυτών η ΕΤΕ ενοικίασε και άλλο πούλησε. Παράλληλα, για να επιταχυνθεί η αποζημίωση των δικαιούχων αλλά και να

*τεθειμένου προϊόντος του έκ 12.300.000 λιρών στερλινών συναφθέντος προσφυγικού δανείου, έπ γαιών, έκτασεως 5.000.000 τουλάχιστον στρεμμάτων, άξιας 13.000.000 λιρών 'Αγγλίας', ας ή ελληνική κυβέρνηση παρεχώρησε δωρεάν εις την Ε.Α.Π., ή άλλως πως». Βλ. σχετ. Κριμπάς Β., «Το έργο της αγροτικής εγκαταστάσεως της επιτροπής αποκατάστασης προσφύγων», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 13, 1999, σσ. 225-268, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, Αρ. Φύλλου 289, Τεύχος Α', Αθήνα, 13 Οκτωβρίου 1923 «Περί κυρώσεως του εν Γενεύη υπογραφέντος Πρωτοκόλλου περί αποκαταστάσεως των εν Ελλάδι προσφύγων και ιδρύσεως Επιτροπής αποκαταστάσεως προσφύγων κλπ.», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, Αρ. Φύλλου 371, Τεύχος Α', Αθήνα, 19 Δεκεμβρίου 1923, «Περί λειτουργίας Επιτροπής αποκαταστάσεως προσφύγων».*

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 64 και Ανδριώτης, Ν., ό.π. σ. 205-210.

⁶⁷ Δρίτσα, Μ., «Εθνική τράπεζα και πρόσφυγες», *Τα Ιστορικά*, 4, 1985, σ. 313.

μην επιβαρυνθεί ο κρατικός προϋπολογισμός, αποφασίστηκε να εκδοθούν ομολογίες που θα είχαν ως ασφάλεια τα κτήματα.⁶⁸

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι όσον αφορά τη χρηματοδότηση των προσφύγων για παραγωγικές δραστηριότητες η ΕΤΕ ήταν πάντα διστακτική και φειδωλή. Η χορήγηση δανείων μέχρι το 1925 δίνονταν σε ομάδες τριών τουλάχιστον ατόμων. Εκείνη την περίοδο προωθήθηκε και η συνεταιριστική οργάνωση και έτσι η βοήθεια της ΕΤΕ δινόταν σε πρόσφυγες που ήταν οργανωμένοι σε ομάδες και αγροτικούς ή αστικούς συνεταιρισμούς, καθώς υπήρξε μεγαλύτερη πιθανότητα αποπληρωμής του χρέους, απ' ότι σε μεμονωμένους καλλιεργητές, μικρεμπόρους, βιοτέχνες και μικροβιομηχάνους.⁶⁹

Η αποκατάσταση των προσφύγων απ' ό,τι φάνηκε δεν ήταν εύκολο θέμα. Οι διαδοχικές αφίξεις των προσφύγων, οι διαφορετικές συνθήκες εντός και εκτός πόλεων, που απαιτούσαν και διαφορετική διαχείριση από το κράτος και τις επιτροπές που είχαν αναλάβει το έργο, οι πολιτικές αντιπαλότητες και οι αυθαιρεσίες που υπήρξαν, έφερναν και καθυστερήσεις.

Με την πάροδο του χρόνου και την πορεία της διαδικασίας αποκατάστασής τους, οι πρόσφυγες, σταδιακά, άρχισαν να αντιλαμβάνονται τα προβλήματα και να έχουν διεκδικήσεις σε κοινωνικό επίπεδο, αλλά και ευρύτερα. Αυτές οι διεκδικήσεις, κατά τον Πελαγίδη,⁷⁰ στη διάρκεια των ετών 1924-1928 περιελάμβαναν ζητήματα που σχετιζόνταν με τις αποζημιώσεις, ανάλογα με την περίπτωση, τις διεκδικήσεις των πολεμοπαθών και των προσφύγων, των παραμεθορίων, τον συμψηφισμό των αποζημιώσεων και των χρεών, τις εκπρόθεσμες αποζημιώσεις, ζητήματα σχετικά με τη διανομή των γεωργικών κλήρων και την επάρκεια αυτών, τις προστριβές με τους γηγενείς γαιοκτήμονες, τα προβλήματα των βοσκών και των ειδικών καλλιεργειών, το στεγαστικό πρόβλημα κ.ά.

Το θέμα των αποζημιώσεων για τις περιουσίες που άφησαν πίσω τους οι πρόσφυγες έθιξε και η *Ελευθερία*. Οι περιουσίες αυτές σε μεγάλο βαθμό θα καλύπτονταν

⁶⁸ Δρίτσα, Μ., ό.π. σ. 322.

⁶⁹ Δρίτσα, Μ., ό.π. σ. 314-321 και Χατζηϊωσήφ, Χ., σ. 29-33.

⁷⁰ Πελαγίδης, Σ., «Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο ελληνικό κοινοβούλιο (1924-1928)», *Μακεδονικά*, 26 (1987), σ. 63-97.

από τα κτήματα και τις περιουσίες των Μουσουλμάνων που άφησαν την Ελλάδα. Φυσικά δεν έλειψαν οι αντιδράσεις, καθώς τα εγκαταλειφθέντα κτήματα των μουσουλμάνων ήταν λιγότερα ποσοτικά:

*Οι πρόσφυγες από την Μικρά Ασία αντιτίθενται απόλυτα στον συμψηφισμό των εκεί εγκαταλειφθέντων κτημάτων με αυτά των ανταλλαζίμων Μουσουλμάνων στην Ελλάδα.*⁷¹

Παρά τις δυσκολίες διαβίωσης και την δυσπιστία και καχυποψία των γηγενών που αντιμετώπισαν, τα πρώτα χρόνια μετά την άφιξη τους στα Γιάννενα, οι πρόσφυγες άρχισαν να προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες και μάλιστα κατάφεραν να δημιουργήσουν νέες συνθήκες ζωής. Μέσω της εργατικότητας, της εφευρετικότητας, του επαγγελματισμού και του πολιτισμού που κουβαλούσαν κατάφεραν να εκμεταλλευτούν τα θεωρούμενα άγονα εδάφη που τους παραχωρήθηκαν και να δημιουργήσουν δικούς τους συνοικισμούς,⁷² τόσο μέσα, όσο και έξω από την πόλη των Ιωαννίνων. Έτσι η επιφυλακτικότητα και η ανεκτικότητα των ντόπιων μετατράπηκε σταδιακά σε αποδοχή εκτίμηση και ορισμένες φορές σε κρυφό θαυμασμό.

Στην πόλη των Ιωαννίνων δημιουργήθηκαν δύο προσφυγικοί συνοικισμοί, ο ένας στην περιοχή Μάτσικα δίπλα στη λίμνη Παμβώτιδα, και ο άλλος κοντά στην εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα της σημερινής πλατείας Ομήρου. Στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων άλλοι τρεις συνοικισμοί, η Ανατολή, με την οποία θα ασχοληθούμε, η Μπάφρα και Νεοκαισάρεια. Δημιουργήθηκαν επίσης ο οικισμός Κάτω Κόνιτσας και το χωριό Ασφάκα.⁷³

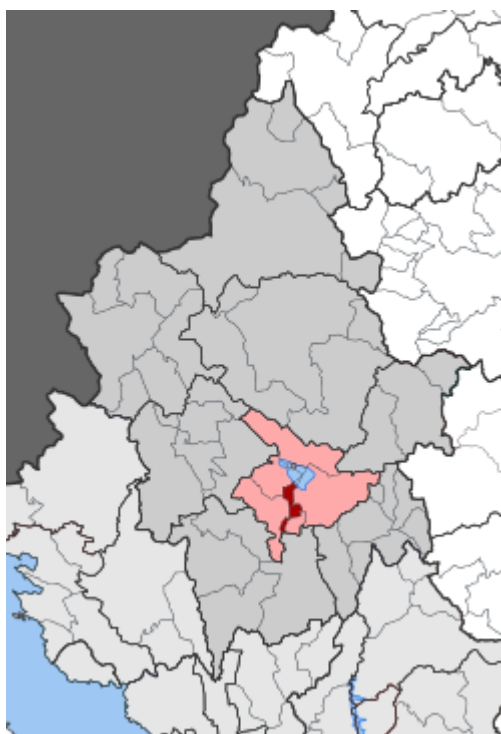
⁷¹ *Ελευθερία*, Αρ.Φ. 260 (31 Μαΐου 1926).

⁷² Για την φιλοξενία των προσφύγων η Γενική Διοίκηση Ηπείρου πρότεινε την ίδρυση μικρών προσφυγικών συνοικισμών προσαρτημένων στις ήδη υπάρχουσες κοινότητες ή την ίδρυση αυτοτελών συνοικισμών σε υπάρχοντα δημόσια ή ιδιωτικά λιβάδια, τα οποία θα μπορούσαν να μετατραπούν σε καλλιεργήσιμη γη, πράγμα που αφενός εξυπηρετούσε την αγροτική αποκατάσταση και αφετέρου την αναλλοίωτη διατήρηση της δομής της υπάρχουσας πόλης. Βλ. Παπασταύρου, Ι., «Το προσφυγικό ζήτημα ως πυρήνας διαμόρφωσης του χώρου», σ. 120.

⁷³ Βλ. Παπαϊωάννου, Γ.Κ., σ. 91-92 και Νικολαΐδης, Ι., τ. Στ', σ. 86.

2.2. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ανατολή

Ο οικισμός της Ανατολής βρίσκεται νότια της πόλης των Ιωαννίνων. Στη νότια πλευρά του συνορεύει με το χωριό Κατσικά, στα ανατολικά με τον οικισμό *Νεοχωρόπουλο*, ενώ στα ανατολικά του βρίσκεται η λίμνη Παμβώτιδα. Η απόστασή της από την πόλη των Ιωαννίνων είναι 2 χιλιόμετρα, ενώ βρίσκεται σε υψόμετρο 490 μέτρων.⁷⁴

Εικόνα 1. Η Ανατολή Ιωαννίνων στον χάρτη

2.2.1. Οι πρώτοι πρόσφυγες της Ανατολής

Από τον Φεβρουάριο του 1924 στην Ανατολή έφτασαν οι κάτοικοι του Γενίερ και άρχισαν οι πρώτες προσπάθειες ίδρυσης της προσφυγικής κοινότητας. Πρώτα

⁷⁴ Μποτωνάκη, *ό.π.*, σ. 6.

δημιουργήθηκε η ομάδα του Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα. Στην περιοχή έφτασαν και πρόσφυγες από την Ντούτσιε και τη Σαφράμπολη. Οι πληθυσμοί αυτοί ήταν, κατά κύριο λόγο, τουρκόφωνοι. Εγκαταστάθηκαν, επίσης, οικογένειες από το Σουχούμι της Γεωργίας, το Καρς του Καυκάσου, το Νοβοροσίσκ και τη Χόμψη. Επρόκειτο για πληθυσμούς που μιλούσαν την ποντιακή διάλεκτο και τη ρωσική γλώσσα. Αυτοί είχαν φύγει από τις πατρίδες τους και μετακινήθηκαν προς την Ελλάδα κατά την Οκτωβριανή Επανάσταση το 1917. Όσον αφορά τους πρόσφυγες από τον Καύκασο, πολλοί από αυτούς έφυγαν προς την Ελλάδα κατά το 1918, έπειτα από την προέλαση του τουρκικού στρατού και την άρνησή τους να καταταγούν σε αυτόν.⁷⁵ Στην πορεία τους προς τα ελληνικά εδάφη, οι πρόσφυγες πέρασαν κακουχίες και είχαν σημαντικές απώλειες, οικογένειες χωρίστηκαν στη διάρκεια της διαδρομής και, συνολικά, ο δρόμος της προσφυγιάς ήταν γεμάτος δυσκολίες.⁷⁶

Στην περιοχή αργότερα, κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, εγκαταστάθηκαν και εσωτερικοί μετανάστες, από τα Τζουμέρκα. Αυτοί δημιούργησαν τον συνοικισμό Ραφτανίτικα.⁷⁷ Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, στην Ανατολή ζούσαν 587 κάτοικοι.⁷⁸

Πριν από την έλευση των προσφύγων, στην περιοχή της Ανατολής, σε ένα πλάτωμα και την κατωφέρεια λόφου που ονομαζόταν τότε *Πουνίλα* (από εκεί προήλθε και το όνομα *Μπουνίλα*,⁷⁹ που δόθηκε στο χωριό), υπήρχαν κατά την εποχή εκείνη λιβάδια και χειμαδιά που ανήκαν σε Τούρκους κατοίκους της περιοχής. Ο τόπος ήταν ακαλλιέργητος και ερημωμένος, γι' αυτό και οι πρόσφυγες εξ αρχής αιτήθηκαν την απαλλοτρίωσή του από την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων. Το αίτημά τους

⁷⁵ Παναγιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 71-72.

⁷⁶ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 16.

⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 15-16.

⁷⁸ Σταματελάτος, Μ., Βαμβά-Σταματελάτου Φ., *Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδας*. Τόμος Α. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα: 2012, Λιάμπη, «Εισαγωγή στο θέμα», σελ. 27.

⁷⁹ Όπως επισημαίνεται από τον Σαλαμάγκα (1960, σσ. 14-15), που έχει εξετάσει την περιοχή της Ανατολής, η χρήση του τοπωνυμίου Μπουνίλα χρησιμοποιείται ως προσδιοριστικό της τάφρου του Βοημούνδου. Εκεί ο Αλή Πασάς είχε δημιουργήσει χυτήριο σφαιρών, ενώ είχε εγκαταστήσει εργάτες από τη Βουλγαρία, ώστε να διδάξουν στους Έλληνες κατοίκους τη διαδικασία παραγωγής του κάρβουνου.

έγινε δεκτό με τη συνεισφορά και της συζύγου του διευθυντή της Επιτροπής, που είχε καταγωγή από τη Σμύρνη και βοήθησε σε μεγάλο βαθμό στη διαδικασία.⁸⁰

Ήδη από την αρχή της εγκατάστασης στην περιοχή της Ανατολής, μεταξύ των προσφύγων υπήρχε έντονο το στοιχείο της συλλογικότητας, η οποία, όπως επισημαίνεται από την Παναγιωτοπούλου,⁸¹ εξακολουθεί να τους διακρίνει έως και τη σημερινή εποχή. Κατά τη διαδικασία της εγκατάστασης των προσφύγων αξίζει να σημειωθεί η συνεισφορά του ιερέα Γεωργίου Εμμανουηλίδη, που συνέβαλε στην επιλογή της περιοχής της Ανατολής, καθώς θεώρησε ότι θα μπορούσε να ανταποκριθεί ο τόπος αυτός στις ανάγκες των Ποντίων προσφύγων. Όταν έφτασε στα Ιωάννινα, ο πατήρ Γεώργιος διορίστηκε στο χωριό Λιγγιάδες, αλλά θεώρησε ότι εκεί δεν θα ήταν δυνατή η επιβίωση του ποιμνίου του, αφού ο πρόσφυγες δεν ήταν εξοικειωμένοι με τη σκληρή αγροτική εργασία που απαιτείτο.⁸² Τα απομνημονεύματα του πατήρ Γεωργίου αποτελούν επίσης βασική πηγή άντλησης πληροφοριών σχετικά με την περίοδο αυτή και τη δημιουργία του συνοικισμού της Ανατολής.⁸³

2.2.2. Η προσφυγική ομάδα της Ανατολής

Στις 20 Φεβρουαρίου 1923 με τον Νόμο 5496 δρομολογήθηκε η ίδρυση προσφυγικών ομάδων. Οι πρόσφυγες που θέλησαν να εγκατασταθούν στην Ανατολή συγκεντρώθηκαν στις 5 Μαρτίου 1924 στον ναό του Αγίου Ιωάννη. Ο Ιωάννης Μαυρομάτης, προϊστάμενος της ΕΑΠ, ίδρυσε την προσφυγική ομάδα Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα στις 28 Φεβρουαρίου, την οποία αποτελούσαν συνολικά τριάντα άτομα.⁸⁴ Ορισμένες οικογένειες από την αρχή επέλεξαν να μην εγκατασταθούν σε αυτή την περιοχή, αλλά να μετακινηθούν προς τα εδάφη της Μακεδονίας.

Δημιουργήθηκε, στη συνέχεια τριμελής επιτροπή από τους πρόσφυγες της ομάδας με μέλη τον ιερέα Γεώργιο Εμμανουηλίδη, τον Σταύρο Καπόγλου και τον Αλέξανδρο

⁸⁰ Γιαννακόπουλος, Γ. (επιμ.), *Προσφυγική Ελλάδα*. Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1992, σ. 134.

⁸¹ Παναγιωτοπούλου, ό.π., σ. 63.

⁸² Στο ίδιο, σ. 64.

⁸³ Εμμανουηλίδης, Γ., *Απομνημονεύματα*. Ανατολή Ιωαννίνων, 1957.

⁸⁴ Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 166.

Τερζόπουλο, που ανέλαβε χρέη προέδρου. Ο σκοπός της Επιτροπής ήταν να εκπροσωπήσει τους υπόλοιπους πρόσφυγες στην προσπάθεια για μόνιμη αποκατάσταση στην περιοχή της Ανατολής.⁸⁵ Ακολούθησε η απογραφή των οικογενειών, η οποία θα αποτελούσε και το μέσο για τη διανομή των κλήρων καλλιέργειας και των τμημάτων γης που θα διανεμόταν στην καθεμία. Κάθε οικογένεια, επίσης, μπορούσε να επιλέξει το είδος του κλήρου που επιθυμούσε να λάβει. Οι επιλογές ήταν ο αγροτικός, ο επαγγελματικός ή κλήρος συντήρησης και ο ημιαστικός κλήρος. Μάλιστα, το διάταγμα της 6/13 Ιουλίου 1923 και οι νόμοι 4303 και 4304 καλούσαν τους πρόσφυγες να δηλώσουν την εγγραφή τους ως αστοί ή ως αγρότες, ανάλογα με την προτίμησή τους και τον προηγούμενο βίο τους.

Η επιλογή της περιοχής της Ανατολής έγινε από τους πρόσφυγες, κυρίως επειδή βρισκόταν κοντά στην πόλη των Ιωαννίνων, ενώ ευνοούσε την ανάπτυξη παραγωγικών δραστηριοτήτων, κυρίως την καλλιέργεια της γης. Τελικά, περίπου 141 οικογένειες, κυρίως Ποντίων και δευτερευόντως Μικρασιατών έμειναν στην Ανατολή. Το ίδιο το όνομα της Ανατολής δόθηκε από τον πατήρ Γεώργιο, που θέλησε να μην δοθεί κάποιο από τα ονόματα των κοινοτήτων από όπου προέρχονταν ομάδες προσφύγων, ώστε να μην δυσαρεστηθεί κανείς. Έτσι, πρότεινε την ονομασία «Νέα Ανατολή», που έγινε δεκτή, ενώ στη συνέχεια παρέμεινε μόνο το τοπωνύμιο Ανατολή που εξακολουθεί να χρησιμοποιείται έως και σήμερα. Το όνομα δόθηκε επίσημα κατά τα εγκαίνια του συνοικισμού.⁸⁶

2.2.3. Ζητήματα εγκατάστασης

Από τη στιγμή της άφιξης των προσφύγων στην Ανατολή έως και το 1932 που έγινε η επίσημη ίδρυση της κοινότητας, αρχικά το κύριο θέμα που τους απασχολούσε ήταν αυτό της επιβίωσης, αλλά και της στέγασης και της εύρεσης εργασίας, ζητήματα απαραίτητα να διευθετηθούν, έτσι ώστε να καταστεί εφικτή η ομαλή τους διαβίωση. Μέχρι το 1931, ήταν διάχυτη η αίσθηση της προσωρινότητας της κατάστασης, καθώς οι πρόσφυγες θεωρούσαν ή ήλπιζαν ότι θα ήταν δυνατό έπειτα από κάποιο χρονικό

⁸⁵ Παναγιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 75.

⁸⁶ Εμμανουηλίδης, *ό.π.*, σ. 91.

διάστημα να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγή στους. Έτσι, η σύσταση των πρώτων Κοινοτικών Συμβουλίων είχε ως στόχο την επίλυση των προβλημάτων διαβίωσης των κατοίκων και την διαμόρφωση της πολιτικής κοινωνικής πρόνοιας για τις περιπτώσεις που χρειαζόταν. Εξάλλου, είναι γεγονός ότι η εγκατάσταση σε μία νέα πραγματικότητα είχε σημαντικές δυσκολίες και προβλήματα που, με την πάροδο του χρόνου, κατέστη δυνατό να επιλυθούν.⁸⁷

Από το 1924 κι έπειτα, τέθηκε σε εφαρμογή το σχέδιο για την ανοικοδόμηση του οικισμού και των οικιών όπου θα έμεναν οι πρόσφυγες. Οι μηχανικοί Βασίλης Καρασκόλιας και Σταύρος Καπόγλου ανέλαβαν αυτό το έργο που διαμόρφωσαν 44 οικοδομικά τετράγωνα και 142 οικίες.⁸⁸ Η οικοδόμηση ολοκληρώθηκε το 1926, ενώ αργότερα άρχισαν να προστίθενται στα σπίτια βοηθητικοί χώροι και να επεκτείνονται. Η πρώτη απογραφή του πληθυσμού της Ανατολής το 1928 καταμέτρησε συνολικά 586 άτομα, 281 άνδρες και 306 γυναίκες.⁸⁹ Στο χωριό, έπειτα από την υπ. Αριθ. 5330/Κ6.2.30 Διαταγή της ΕΑΠ, καταμετρήθηκαν συνολικά 146 οικογένειες.⁹⁰ Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1932, η κοινότητα αριθμούσε 310 κατοίκους. Το 1951 ο πληθυσμός της ήταν 1951 άτομα, ενώ έως το 1991 αυξήθηκε σημαντικά φτάνοντας τους 4.451 κατοίκους.⁹¹

⁸⁷ Μποτωνάκη, *ό.π.*, σ. 22.

⁸⁸ Τοπογραφική Υπηρεσία Περιφέρειας Ηπείρου, *Σχέδιο Διανομής Προσφυγικού Συνοικισμού Ανατολής*, 1955, Βλ. Παράρτημα σ. 56.

⁸⁹ Βασιλειον της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα 1928.

⁹⁰ ΕΑΠ. Πίναξ Κληρούχων Συνοικισμού Ανατολής κατόπιν υπ. Αριθ 5330/Κ6.2.30 Διαταγής Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (1930).

⁹¹ Παναγιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 78.

Κεφάλαιο 3.

Δημιουργία Κοινότητας Ανατολής

3.1. Η δημιουργία της κοινότητας

3.1.1. Ημερομηνίες ορόσημα για την κοινότητα της Ανατολής

Τα εγκαίνια του συνοικισμού της Ανατολής έγιναν την Δευτέρα 14 Σεπτεμβρίου 1925 και ανακοινώθηκαν από την Εφημερίδα *Ελευθερία* στις 17 Σεπτεμβρίου 1925:

*«Με κάθε λαμπρότητα τελέσθηκαν την περασμένη Δευτέρα τα εγκαίνια του προσφυγικού συνοικισμού του Αγίου Ιωάννη της Μπουνίλας, χοροστατούντος του Σεβ. Μητροπολίτου Ιωαννίνων κ. Σπυρίδωνος, στα οποία προσκλήθηκαν όλες οι θρησκευτικές, πολιτικές και στρατιωτικές Αρχές της πόλης, κατά την οποία έλαβε αυτός το όνομα Ανατολή λίαν προσφυσ. Μετά την τελετή των εγκαινίων ακολούθησαν αθλητικοί αγώνες».*⁹²

Λίγα χρόνια αργότερα, στις 13 Οκτωβρίου 1931, έλαβαν χώρα οι πρώτες κοινοτικές εκλογές στον χώρο της εκκλησίας. Σε αυτές τις εκλογές, Πρόεδρος εκλέχθηκε ο Κωνσταντίνος Εμμανουηλίδης και μέλη του Συμβουλίου οι Αριστείδης Περπερίδης, Παναγιώτης Αγατσίδης, Παναγιώτης Αναστασιάδης και Αριστείδης Χριστοφορίδης.⁹³ Από το 1934 κι έπειτα, με τη σχετική απόφαση της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου, ο πρόεδρος της κοινότητας αναλάμβανε και χρέη ληξιάρχου, χωρίς, μάλιστα, περαιτέρω αποζημίωση, έτσι ώστε, όπως αναφερόταν σχετικά, να μην επιβαρυνθεί περαιτέρω η κοινότητα με την αποζημίωση Ειδικού Ληξιάρχου.⁹⁴

Την 14^η Σεπτεμβρίου του 1932, ημέρα εορτασμού της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού, που είναι ιδιαίτερα σημαντική για τους πρόσφυγες της Ανατολής, προσήλθαν

⁹² *Ελευθερία*, Αρ. Φ. 187 (17 Σεπτεμβρίου 1925).

⁹³ Στεφανίδη, Π., «Χτίζοντας ένα σχολείο», στο Παπαγεωργίου Γ. (επιστ. υπεύθυνος), *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού πολιτισμού, Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*, Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή 2001, σ. 104.

⁹⁴ Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (=Ι.Α.Δ.Ι.), Γενική Διοίκηση Ηπείρου, απόφαση υπ' αριθ. 32443 προς τον κ. Πρόεδρον της Κοινότητας Ανατολής περί ορισμού του προέδρου της κοινότητας ως ληξιάρχου, 25 Ιανουαρίου 1934.

στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη καλεσμένοι με σημαντικά αξιώματα, όπως ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων με πέντε ιερείς στην ακολουθία του, ο Γενικός Διοικητής της Ηπείρου, Ν. Κουτρούλης, ο Γενικός Γραμματέας Γ. Θεοδωράκης, ο Διευθυντής Επικοινωνίας Ι. Μαυρομάτης, ο Τμηματάρχης Ματσόπουλος, ο Διευθυντής Δημοτικών Σχολείων Ηπείρου, ο Στρατηγός της 9^{ης} Μεραρχίας, ο Διοικητής της Χωροφυλακής Ηπείρου και ο Μέρλην, μηχανικός της Νομαρχίας. Παράλληλα, παρέστη όλο το χωριό, οι ιερείς, μεταξύ των οποίων και ο Γ. Εμμανουηλίδης, οι δάσκαλοι και οι Πρόεδροι των προσφυγικών ομάδων.⁹⁵ Την ημέρα αυτή εορτάστηκε η θεμελίωση του σχολείου και ο πανηγυρικός εκφωνήθηκε από τον Μητροπολίτη, που ανέφερε στη διάρκεια της λειτουργίας του το όνομα «Ανατολή». Ο Μητροπολίτης, επίσης, ευχήθηκε οι πρόσφυγες πάντοτε να θυμούνται τις χαμένες πατρίδες, αλλά και να βοηθήσουν ώστε να θεμελιωθεί η νέα εκκλησία του χωριού.⁹⁶

Ο Σταύρος Καπόγλου, που πήρε το λόγο εκ μέρους των προσφύγων, ευχαρίστησε για τις δωρεές που έγιναν με στόχο την ανέγερση του σχολείου (30.000 από τον Υπουργό Παιδείας Γ. Παπανδρέου και 25.000 από τον Μητροπολίτη), ενώ ακολούθησε ο πατήρ Γεώργιος που ήταν ιδιαίτερα συγκινημένος. Στον λόγο του ανέφερε μεταξύ άλλων:

*«Σήμερα συμπληρώνουμε δέκα χρόνια. Σε δέκα χρόνια κτίσαμε τα σπίτια μας, σήμερα θεμελιώσαμε το σχολείο μας και από τη θεμελίωση γεννήθηκε και το όνομα του νέου μας χωριού «Ανατολή». Είναι απόλυτα χριστιανικό, ελληνικό χωριό, χωρίς ίχνος Τούρκου [...] Θα μαθαίνουν ελεύθερα ελληνικά γράμματα τα παιδιά μας και τα παιδιά όλων των προσφύγων στη νέα τους πατρίδα, τη μάνα όλων μας».*⁹⁷

Έτσι, η θεμελίωση του σχολείου της Ανατολής εορτάστηκε μαζί με την επίσημη γέννηση του ονόματος του χωριού.

⁹⁵ Στεφανίδη, ό.π., σ. 106.

⁹⁶ Στεφανίδη, ό.π., σ. 107.

⁹⁷ Στεφανίδη, ό.π., σ. 108.

3.1.2. Η διευθέτηση των ορίων

Σύμφωνα με το από 30 Ιανουαρίου 1925 Πρωτόκολλο και εις εκτέλεση της υπ. Αριθ. 143.906 διαταγής της 31^{ης} Ιανουαρίου 1925 του Υπουργού Γεωργίας, παραδόθηκε στην προσφυγική ομάδα της Ανατολής (Κάτω Μπουνίλα) η νομή τμήματος του λιβαδιού Παρκιό, που ορίζεται στα ανατολικά από το βουνό της Καστρίτσας, δυτικά από τον δρόμο Κατσικάς – Κουτσελιού, βόρεια από τον δρόμο Ιωαννίνων- Μετσόβου και νότια από το λιβάδι της Μονής Καστρίτσας.⁹⁸

Ωστόσο, με την πάροδο των ετών παρουσιάστηκε μία σχετική διαφωνία. Πιο συγκεκριμένα, με βάση την έκθεση και απόφαση της 19/10/1932, τα όρια Κατσικάς- Ανατολής ξεκινούν από τη θέση «Πέτρα», ενώ τα όρια της κοινότητας Νεοκαισάρειας αντίστοιχα διαμορφώνονται έτσι ώστε η θέση «Βίτο» να παραμένει στην περιφέρεια της κοινότητας Κατσικάς. Η απόφαση αυτή δεν αναφέρει ότι το «Παρκιό» ανήκει στην κοινότητα της Ανατολής, γεγονός που οδήγησε σε αντιδράσεις από την ηγεσία της, ιδίως έπειτα από την επιβολή φορολογίας προς την παραγωγή των προσφύγων που καλλιεργούσαν την συγκεκριμένη έκταση, την οποία διεκδικούσαν και οι κάτοικοι της Κατσικάς.⁹⁹

Το 1936 η καθορισμένη ημερομηνία επιτοπίου έρευνας και δικάσιμου για τον καθορισμό των ορίων της Κοινότητας Ανατολής με τον Δήμο Ιωαννιτών αναβλήθηκε εξαιτίας της αψίξεως του βασιλιά και επανακαθορίστηκε για την 23^η Φεβρουαρίου 1936.¹⁰⁰

Με βάση την Απόφαση 167 της 12^{ης} Ιουλίου 1937,¹⁰¹ τα όρια της κοινότητας Ανατολής με τον Δήμο Ιωαννιτών καθορίζονται ως εξής: ξεκινούν από τη δημόσια οδό Ιωαννίνων Κατσικάς, ενώ η «Μεγάλη Βαθεία» περιλαμβάνεται εξ ολοκλήρου στην έκταση της Ανατολής, το ίδιο και ορισμένες εκτάσεις στην θέση «Πογιανή».

⁹⁸ Ι.Α.Δ.Ι., Γενικά- Διοικητικά θέματα, Διοικητικών Συμβούλιον της ομάδος Μπουνίλας, *Πρωτόκολλον παραδόσεως νομής καλλιεργήσιμων λειβαδιών κάτω Μπουνίλα, Δένδρα, Ράχη, Σάμη Βεη, Παρκιό, Τμήμα Καρκαλιάγκο, Δεσποτικό, Στενό, Προσκεφαλιές Δεβέ- Τσαϊρ και Βουλγάρικο*, 31/1/1925.

⁹⁹ Ι.Α.Δ.Ι., Γενικά – Διοικητικά θέματα, Πρόεδρος Κοινότητας Ανατολής, *Αλληλογραφία Προέδρου της Κοινότητας Ανατολής προς τον Υπουργόν Γενικών Διοικητήν Ηπείρου*.[χ.χ]

¹⁰⁰ Ι.Α.Δ.Ι., Γενικά- Διοικητικά θέματα, Απόφαση 146, 29/2/1936.

¹⁰¹ Ι.Α.Δ.Ι., Γενικά – Διοικητικά θέματα, Απόφαση 167, 12/7/1937.

Ακόμη έως το 1940 υπάρχουν σχετικά έγγραφα για τον εκ νέου καθορισμό των ορίων μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων, ανάλογα με τις διεκδικήσεις με στόχο τη διευθέτηση των διαφωνιών.¹⁰²

Με σχετικές αποφάσεις, επίσης, καταρτιζόταν το ετήσιο γενικό μητρώο για τους κατοίκους της κοινότητας Ανατολής.¹⁰³ Εξάλλου, στην πορεία του χρόνου σταδιακά και άλλοι κάτοικοι προστίθεντο στην κοινότητα της Ανατολής, έπειτα από εγκατάστασή τους εκεί με αντίστοιχες αποφάσεις, ενώ λάμβαναν και τον κλήρο που τους αναλογούσε σε κάθε περίπτωση.¹⁰⁴

3.2. Ο οικισμός

3.2.1. Το κτίσιμο του οικισμού

Η ίδρυση του συνοικισμού άρχισε να υλοποιείται το 1924. Για την δημιουργία του, η ΕΑΠ έδωσε εντολή στον πληθυσμό να προετοιμάσει το έδαφος και να δημιουργήσει πλίνθους, που θα χρησιμοποιούνταν για την δημιουργία των οικιών. Έπειτα από τη δημιουργία των πρώτων σπιτιών, συνέβη μία μεγάλη πλημμύρα στο χωριό, εξαιτίας της οποίας βράχθηκε μεγάλος αριθμός πλίνθων και καταστράφηκαν. Τότε, ο πατήρ Γεώργιος απευθύνθηκε στον προϊστάμενο, Γεώργιο Σακελόπουλο, στον οποίο νωρίτερα είχε αναφέρει ότι η κατασκευή πλίνθων δεν ήταν ενδεδειγμένη και ζήτησε αποζημίωση. Τότε αποφασίστηκε ότι θα κτιστούν οι οικίες με πέτρα, όπως και έγινε.¹⁰⁵

¹⁰² Π.χ. Ι.Α.Δ.Ι., Γενικά – Διοικητικά θέματα, Επιτροπή Ειρηνοδικών Ιωαννίνων, *Έκθεσις καθορισμού διοικητικών ορίων μεταξύ των κοινοτήτων Ανατολής – Κοτσελίου*, 1940, Επιτροπή Ειρηνοδικών Ιωαννίνων, *Έκθεσις καθορισμού διοικητικών ορίων μεταξύ των κοινοτήτων Ανατολής – Μπάφρας*, 1940.

¹⁰³ Κοινότητα Ανατολής, Πρακτικά Κοινότητας Ανατολής, *Κατάρτιση γενικού μητρώου δημοτών για το έτος 1939*.

¹⁰⁴ Ι.Α.Δ.Ι., Πρωτόκολλο Διοικητικής Εγκαταστάσεως Ε. Καλογεράκη και Κ. Εμμανουηλίδη, 28 Νοεμβρίου 1936, Ανατολή.

¹⁰⁵ Εμμανουηλίδης, *ό.π.*, σ. 101.

Εικόνα 2. Προσφυγική οικία στην Ανατολή

Πηγή: Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής

Πάντως, οι πρώτοι κάτοικοι της Ανατολής χρειάστηκε να ζήσουν σε αντίσκηνα, τα οποία είχαν στήσει στην περιοχή έως ότου περιμένουν την ολοκλήρωση της ανοικοδόμησης. Στη χάραξη του νέου οικισμού εφαρμόστηκε το Ιπποδάμειο Πολεοδομικό Σύστημα. Το ρυμοτομικό αυτό σύστημα βασίζεται στην χάραξη ενός δικτύου παράλληλων και κάθετων μεταξύ τους ευθύγραμμων δρόμων, ώστε να δημιουργούνται οικοδομικά τετράγωνα που επιτρέπουν το σχηματισμό οικοπέδων ίσου μεγέθους.¹⁰⁶ Στο αρχικό σχέδιο περιλαμβάνονταν συνολικά 44 οικοδομικά τετράγωνα

¹⁰⁶ Το ορθολογιστικό αυτό σύστημα, που στηρίζεται στην αρχή της ισονομίας και στην «τυποποίηση των κατοικιών», βρίσκεται σε αντίθεση με το δαιδαλώδες σύστημα των Ιωαννίνων, απόρροια του οθωμανικού παρελθόντος. Βλ. Παπασταύρου, Ι., «Το προσφυγικό ζήτημα ως πυρήνας διαμόρφωσης του χώρου», σ. 122.

και 142 κατοικίες.¹⁰⁷ Η ανέγερση αυτών των κατοικιών ολοκληρώθηκε το 1926 και μέχρι την απογραφή του 1928 το χωριό αριθμούσε 587 κατοίκους.¹⁰⁸

Στη διάρκεια των πρώτων ετών, η διαβίωση των κατοίκων ήταν δύσκολη, εξαιτίας των συνθηκών και του δύσκολου χειμώνα. Είναι χαρακτηριστική η ακόλουθη μαρτυρία του Β. Ευσταθιάδη, πρόσφυγα από την Ανατολή:¹⁰⁹

« Εδώ όταν ήρθαμε, μας είπαν θα κόψετε πλιθάρια, τούβλα, μαντάμια, με καλούπι, σαράντα πόντους μάκρος και είκοσ' πόντους, να κόψετε τούβλα, είπανε, να σας φτιάκουμε τα σπίτια. Κόψανε μερικοί, όσοι πρόλαβαν και κόψανε ο καιρός ήταν καλός, κόψανε, φτιάσανε μερικά σπίτια με τα τούβλα, τα 'φτιασαν. Μετά κι εγώ έχω κόψει κάπου έξι χιλιάδες τούβλα, έξι - επτά. Τα μισά τα 'χω στεγνώσει και τα 'στησα νταν, τα 'άλλα τα έχω ακόμα κατής. Πιάνει μια φουρτούνα, βροχή, κατακλυσμός. Παν αυτά τα 'λιωσεν όλα. Όλο το μαράζι ήταν που τα 'λιωσαν όλα. Κοίταζαν δε γένεται, μετά αποφάσισαν και τα 'χτισαν με πέτρα, πέτρινα... Χωρίς ταβάνι, χωρίς τίποτα, χωρίς σοβατίσματα, τι να κάναμαν, μπήκαμαν μέσα, που να καθίσεις! άλλοι ήταν σε αντίσκηνα, έβρεχε, χιόνιζε, έβλεπες από τα κεραμίδια έμπαινε μέσα η βροχή κι από κάτω εμείς το χειμώνα το μαγγάλι βάζαμαν φωτιά, βάζαμαν την κουβέρτα από πάνω και βάζαμαν τα χέρια και τα ποδάρια μέσα και καθόμασταν και ζεσταινόμασταν...».

Σε αυτές τις συνθήκες, οι οικίες είχε αποφασιστεί να διανεμηθούν βάσει κλήρωσης, ωστόσο οι πρόσφυγες θέλησαν να διαφοροποιηθεί η διαδικασία και να εγκατασταθούν με βάση τις συγγενικές τους σχέσεις και την κοινή τους καταγωγή.

Η παραχώρηση των κλήρων στους πρόσφυγες γινόταν βάσει ενός λεπτομερούς συμβολαίου ως δάνειο όπως ήδη έχει αναφερθεί που θα αποπληρωνόταν σε είκοσι περίπου χρόνια, με άτοκες δόσεις που θα εισέπραττε η ΕΑΠ. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς της κατοικίας περιλάμβανε αρχικά τίτλο απλής κατοχής, ο οποίος θα γινόταν τίτλος

¹⁰⁷ Τοπογραφική Υπηρεσία Περιφέρειας Ηπείρου, *Σχέδιο Διανομής Προσφυγικού Συνοικισμού Ανατολής*, 1955. Στο σχέδιο διανομής του 1955 φαίνεται η αρχική διανομή του 1930, με την προσθήκη όμως κάποιων βοηθητικών χώρων στα πρώτα ορθογώνια κτίρια. Βλ. Παράρτημα σ. 56.

¹⁰⁸ Βασίλειον της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα 1928.

¹⁰⁹ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, Προσφυγικές Μαρτυρίες, Η εγκατάσταση των Προσφύγων στον νομό Ιωαννίνων (Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια): http://prosfygikes-martyries.blogspot.com/p/blog-page_8734.html.

πλήρους κυριότητας με την αποπληρωμή του δανείου, ενώ σύμφωνα με τη νομοθεσία δεν επιτρεπόταν η ενοικίαση ή μεταβίβαση της κατοικίας.¹¹⁰

Όσον αφορά την οικοδόμηση πρέπει να σημειωθεί πως υπήρχε συγκεκριμένο πρότυπο, όπως είχε οριστεί από την ΕΑΠ. Η διάταξη των σπιτιών ήταν τυποποιημένη: το ένα σπίτι χτιζόταν αντικριστά από το σπίτι του άλλου οικοπέδου. Τα κτίρια των οικιών ήταν αρχικά ορθογώνια πλινθόκτιστα και δίχωρα¹¹¹ με κεραμιδένιες στέγες. Οι πρόσφυγες χρησιμοποιούσαν το ένα δωμάτιο ως χώρο διημέρευσης το πρωί και ως χώρο ύπνου τη νύχτα. Το άλλο δωμάτιο χρησιμοποιούνταν ως κουζίνα και πλυσταριό ενώ δεν υπήρχε πρόβλεψη για εγκατάσταση τζακιού.¹¹² Ο διαχωρισμός της οικίας σε δύο χώρους γινόταν από έναν ενδιάμεσο τοίχο (τσατμά). Σε ορισμένα από αυτά υπήρχε λίθινη βάση ενώ το πάνω μέρος ήταν πλίνθινο. Το δάπεδο ήταν τις περισσότερες φορές το ίδιο το χώμα. Με την πάροδο των ετών στα αρχικά αυτά σχέδια προστέθηκαν βοηθητικοί χώροι και πολλές οικίες αντικαταστάθηκαν από πέτρα, όπως ήδη αναφέρθηκε.¹¹³

3.2.2. Δημόσια κτίρια

Αρχικά, ως σχολείο για την Ανατολή χρησιμοποιήθηκαν δύο κελιά που παραχωρήθηκαν στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη Μπονίλας από τη Μητρόπολη. Η λειτουργία του σχολείου αυτού ξεκίνησε το 1929 με δάσκαλο τον Γεώργιο Ζάγκλη και τις κυρίες Κούλα, Ουρανία και Ιοκάστη. Ωστόσο, πολύ σύντομα φάνηκε ότι οι αίθουσες αυτές δεν επαρκούσαν ώστε να καλύψουν τις ανάγκες της κοινότητας.¹¹⁴ Η διαδικασία της ίδρυσης του σχολείου είχε ήδη ξεκινήσει, κατά τον πατήρ Γεώργιο, το 1925 ή το 1926, χωρίς, ωστόσο, από την αρχή να υπάρχουν οι απαιτούμενοι πόροι ώστε να ολοκληρωθεί το εγχείρημα και χωρίς ανταπόκριση από τον Νότη Μπάζαρη, που κατείχε τότε τη θέση του γενικού Διευθυντή.

¹¹⁰ Παπασταύρου, Ι., «Το προσφυγικό ζήτημα ως πυρήνας διαμόρφωσης του χώρου», σ. 126.

¹¹¹ Πρόκειται για ένα πρότυπο δίδυμης ισόγειας κατοικίας, συνολικού εμβαδού 60-80 τ.μ. , προσαρμοσμένο στα αρχιτεκτονικά πρότυπα της αγροτικής κατοικίας. Βλ. Παπασταύρου, Ι., .ό.π., σ. 122-123.

¹¹² Παπασταύρου, Ι., ό.π., σ. 123.

¹¹³ Οι πληροφορίες αυτές δόθηκαν από τον κ. Αθανάσιο Ζυγούρη, αρχιτέκτονα που έχει ερευνήσει και μελετήσει το θέμα της οικοδόμησης των προσφυγικών οικημάτων.

¹¹⁴ Στεφανίδη, ό.π., σ. 104.

Το σχολείο κτίστηκε με προσωπική εργασία των κατοίκων του χωριού, σύμφωνα με τις μαρτυρίες:¹¹⁵

« Το σχολείο έγινε με προσωπική εργασία. Κουβαλάγαμαν πέτρα από το Παρκιό με τα κάρα, και φτιάζαμαν το σχολείο εδώ. Εσύ είσαι μάστορας θα φτιάξεις τον τοίχο. Εσύ είσαι με το κάρο εσύ θα φέρεις πέτρα. Εσύ είσαι εργάτης θα βοηθήσεις εκεί τους μαστόρους. Και το σχολείο έγινε με το δάσκαλο το Ζάγκλη, με το μακαρίτη το Γιώργο, αυτός ήτανε δάσκαλος και αυτός έβαλε μπρος... και φτιάξαμε το σχολείο, εκεί απάνω. Εγώ κουβάλαγα πέτρα απ' το βουνό με το κάρο. Με προσωπική εργασία έγινε το σχολείο».

Έπειτα από την εκλογή του πρώτου κοινοτικού συμβουλίου το 1931, συλλέχθηκε ένα ποσό για τη χρηματοδότηση του σχολικού κτιρίου. Το ποσό αυτό ανερχόταν σε 39.350 δραχμές. Συγκεκριμένα, 12.500 δραχμές προέρχονταν από τον ενοικιασμό των σχολικών κτημάτων, 7.800 δραχμές ως εθελοντική προσφορά των κτηνοτρόφων που δόθηκε από τον Ναούμ Μάτση, 4.000 δραχμές από έκτακτη φορολογία για τη βόσκηση ξένων ζώων στο Παρκιό, 8.500 δραχμές από προσφορές των συγχωριανών, καθώς και 6.500 δραχμές από ανώνυμες δωρεές. Τα χρήματα αυτά συγκεντρώθηκαν στην Αγροτική Τράπεζα υπό την ονομασία «Πενταμελής σχολική επιτροπή Αγίου Ιωάννη Μπονίλα».

Εξάλλου, η ίδρυση του σχολείου αποτέλεσε το βασικό θέμα του πρώτου κοινοτικού συμβουλίου, μαζί με την ονομασία του χωριού. Ως κύρια αιτήματα προς τον Γενικό Διευθυντή Ηπείρου Γ. Θεοδωράκη τέθηκαν η άμεση ανέγερση του σχολείου, καθώς και η λειτουργία του νηπιαγωγείου.¹¹⁶ Το 1932 με οδηγό την ιδέα του δασκάλου, Γεωργίου Ζάγκλη, πρόταση του οποίου αποδέχθηκε το κοινοτικό συμβούλιο, ξεκίνησε η διαδικασία της οικοδόμησης του σχολείου,¹¹⁷ που θεμελιώθηκε, όπως προαναφέρθηκε, στις 14 Σεπτεμβρίου 1932, στα πλαίσια της πανηγυρικής εκδήλωσης στον Άγιο Ιωάννη.

Στη συνέχεια, η διαδικασία της ανέγερσης διήρκεσε τρία χρόνια και το 1935 το σχολείο ήταν έτοιμο να τεθεί σε λειτουργία και οι μαθητές μπόρεσαν να φύγουν από τα κελιά της εκκλησίας που έως εκείνη τη στιγμή χρησιμοποιούνταν ως σχολείο και να χρησιμοποιήσουν τις νέες αίθουσες. Τα περισσότερα παιδιά ήταν προσφυγόπουλα, ενώ

¹¹⁵ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, *ό.π.*

¹¹⁶ Στεφανίδη, *ό.π.*, σ. 104.

¹¹⁷ Στεφανίδη, *ό.π.*, σ. 105.

τα βιβλία, τα τετράδια και τις πλάκες που χρησιμοποιούσαν δεν τους τα παρείχε το κράτος, έπρεπε να τα προμηθευτούν οι ίδιοι οι μαθητές. Το σχολείο λειτουργούσε πρωί από τις 8 έως τις 12 και μεσημέρι, από τις 3 έως τη Δύση του ηλίου. Στο σχολείο, οι μαθητές, εκτός από τα μαθήματά τους, με την καθοδήγηση του δασκάλου ανέβασαν θεατρικές παραστάσεις, έκαναν γιορτές για τις Απόκριες, αθλητικούς αγώνες και εκδρομές.¹¹⁸ Στην πρώτη χρονιά της λειτουργίας του, στο σχολείο φοίτησαν 120 μαθητές.¹¹⁹

Όταν ο παλαιός διοικητής αντικαταστάθηκε από τον νέο, που ονομαζόταν Σταυρόπουλος, οι προσπάθειες των προσφύγων βρήκαν αντίκρισμα, αφού κατόρθωσαν να αποκτήσουν το ποσό των 15.000 δραχμών, που χρησιμοποίησαν για να φέρουν τις πέτρες με τις οποίες θα κτιζόταν το σχολείο, διαδικασία που θα αργούσε πολύ να ολοκληρωθεί.¹²⁰ Η σχετική απόφαση υπογράφηκε από την Γενική Διοίκηση Ηπείρου και, συγκεκριμένα από τον Κ. Σταυρόπουλο το 1934.¹²¹

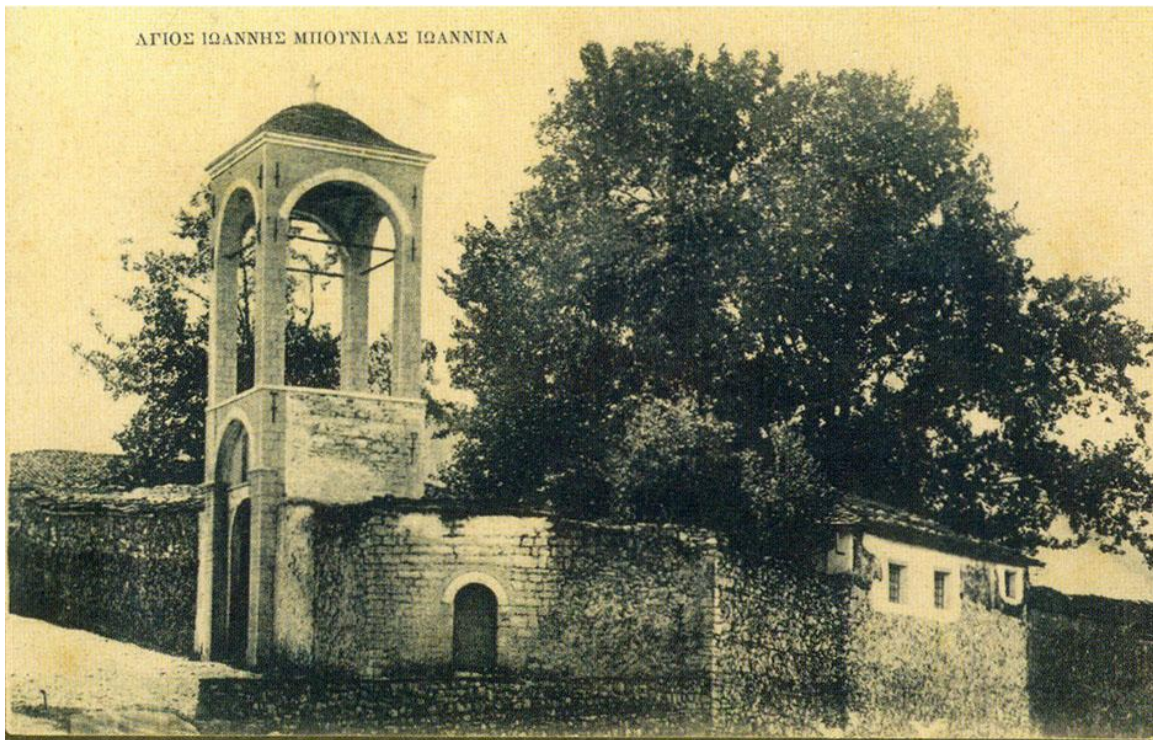
Ο συνοικισμός, επίσης, δεν διέθετε εκκλησία, γι' αυτό και οι πρόσφυγες που διέμεναν εκεί έπρεπε να εκκλησιάζονται στον Άγιο Ιωάννη Μπουνίλας.

¹¹⁸ Στεφανίδη, *ό.π.*, σ. 112.

¹¹⁹ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, *ό.π.*

¹²⁰ Εμμανουηλίδης, *ό.π.*, σ. 101.

¹²¹ Ι.Α.Δ.Ι., Γενική Διοίκηση Ηπείρου, απόφαση υπ' αριθ. 40374 για πληρωμή ποσού 15.000 δρχ. δια την συνέχισιν των εργασιών ανεγέρσεως του διδακτηρίου της κοινότητας Ανατολής, 11 Μαρτίου 1934.

Εικόνα 3. Άγιος Ιωάννης Μπουνίλας – Ιωάννινα

Πηγή: Ιερά Μητρόπολη Ιωαννίνων

Μάλιστα, είχαν απευθύνει αίτημα στον σεβασμιώτατο Σπυρίδωνα για να τους παραχωρήσει την εκκλησία, όμως αυτός αρνούταν. Έτσι, ο συνοικισμός της Ανατολής δεν διέθετε ενορία, κάτι που για να γίνει έπρεπε να υπάρξει διαμάχη με τη Μητρόπολη και ο πατήρ Γεώργιος, ως ιερέας, δεν επιθυμούσε να ακολουθήσει αυτόν τον δρόμο.¹²² Έτσι, για πολλά χρόνια οι κάτοικοι της Ανατολής εξακολουθούσαν να εκκλησιάζονται στον Άγιο Ιωάννη, ενώ η δεύτερη Ανάσταση κάθε απόγευμα της Κυριακής του Πάσχα γινόταν, επίσης, σε αυτόν τον ναό και ο πατήρ Γεώργιος διάβαζε στα ελληνικά την περικοπή της αγγελίας για την Ανάσταση του Κυρίου.¹²³

¹²² Εμμανουηλίδης, *ό.π.*, σ. 102.

¹²³ Γήτας Μ., Ανατολή Ιωαννίνων: Περήφανη γεμάτη μνήμες, 18 Οκτωβρίου 2018, <https://www.maxmag.gr/agnosti-ellada/anatoli-ioanninon-perifani-gemati-mnimes/>.

3.2.3. Η σήμανση των οδών

Η σήμανση των οδών καθυστέρησε λίγα χρόνια. Η σχετική απόφαση έχει ημερομηνία 13 Σεπτεμβρίου 1940. Έχει εκδοθεί από την Γενική Διοίκηση Ηπείρου και απευθύνεται στον πρόεδρο της κοινότητας Ανατολής όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά:

«Επιστρέφοντες την διά της υπ' αριθ. 137 ε.ε. αναφοράς σας υποβληθείσαν ημίν υπ' αριθ. 33 ε.ε. πράξιν του παρ' υμίν συμβουλίου περί αναλήψεως εκ του ταμείου δραχ. 500 δια την ανάρτισιν πινακίδων κλπ. Γνωρίζομεν υμίν ότι επί του παρόντος προέχει δια την απογραφήν η διαίρισις της κοινότητος εις τμήματα και ο διορισμός απογραφέων και περί τουτου δέον να αναφέρητε αμέσως εις την Γενικήν Διοίκησιν μέχρι της 15 τρέχοντος μηνός ανυπερθέτως.

*Διά την τοποθέτησιν πινακίδων εις τας πλατείας και τας οδούς επειδή πρόκειται περί μόνιμων έργων δέον να επανέλθη το συμβούλιον και ορίση τον τρόπον και την ποιότητα των κατασκευασθησόμενων πινακίδων».*¹²⁴

Όπως φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα, το έργο της σήμανσης ακόμη δεν είχε ξεκινήσει και, παρά την εκπεφρασμένη επιθυμία της κοινότητας δεν είχε καν δρομολογηθεί, αν και είχε αναγνωριστεί η αναγκαιότητα του.

Ένα ακόμη από τα βασικά προβλήματα της κοινότητας Ανατολής, που δεν επιλύθηκε παρά την περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, ήταν η υδροδότηση της περιοχής. Όπως επισημαίνεται από τις σχετικές μαρτυρίες, από τη Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων δεν παρεχόταν υδροδότηση στο χωριό, παρά αυτή γινόταν μόνο μέσω των πηγαδιών που είτε ήδη υπήρχαν εκεί, είτε κατασκευάζονταν από τους πρόσφυγες.¹²⁵

¹²⁴Ι.Α.Δ.Ι., Γενική Διοίκηση Ηπείρου, απόφαση υπ' αριθ. 20208 προς τον πρόεδρον κοινότητας Ανατολής, περί τοποθετήσεως πινακίδων, 13/9/ 1940.

¹²⁵ Παναγιωτοπούλου, ό.π., σ. 87.

3.3. Η οικονομική και επαγγελματική δραστηριότητα των κατοίκων

3.3.1. Δραστηριότητες των προσφύγων της Ανατολής

Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Ανατολής είχαν διαφορετικές ενασχολήσεις και επαγγελματικές δραστηριότητες. Οι περισσότεροι είχαν ασχοληθεί με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Έβοσκαν αγελάδες, πρόβατα και γουρούνια σε μεγάλες εκτάσεις, ενώ καλλιεργούσαν τη γη τους. Οι σοδιές ήταν πλούσιες και τους προσέφεραν τα προς το ζην. Οι νερόμυλοι του χωριού χρησίμευαν για την άλεση των δημητριακών. Κάποιοι από τους πρόσφυγες, επίσης, ασχολούνταν με το εμπόριο ξυλείας.¹²⁶ Η ενασχόληση των κατοίκων ποικίλε, ανάλογα με τις δραστηριότητες που καθένας από αυτούς είχε στον τόπο καταγωγής του.

Η διανομή των κτημάτων γινόταν με βάση τις υπάρχουσες αιτήσεις προς τον Πρόεδρο της κοινότητας και έπειτα από τη σχετική απόφαση της Γενικής Διοίκησης της Ηπείρου.¹²⁷ Η διανομή των κλήρων ήταν μία διαδικασία που διήρκεσε μεγάλο χρονικό διάστημα, καθώς οι γραφειοκρατικές διεργασίες δεν επέτρεψαν την πιο σύντομη ολοκλήρωσή του. Το ίδιο συνέβη, ασφαλώς, και με τη διανομή των πρώτων ισόγειων πλινθόκτιστων οικιών για τις οικογένειες των προσφύγων, που ολοκληρώθηκε το 1933.¹²⁸

Ο κτηματολογικός πίνακας της κοινότητας της Ανατολής για το 1930 παρουσιάζει χρήσιμες πληροφορίες αναφορικά με τα αγροτεμάχια που δόθηκαν στους κατοίκους. Συνολικά, τα τεμάχια που δόθηκαν παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:¹²⁹

¹²⁶ Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 11.

¹²⁷ Ι.Α.Δ.Ι., Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Απόφαση υπ' αριθ. 200, για ενοικίαση κοινοτικών αγρών, 26/10/1936.

¹²⁸ Γήτας Μ., Ανατολή Ιωαννίνων: Περήφανη γεμάτη μνήμες, 18 Οκτωβρίου 2018, <https://www.maxmag.gr/agnosti-ellada/anatoli-ioanninon-perifani-gemati-mnimes/>.

¹²⁹ Κοινότητα Ανατολής, Κτηματολογικός Πίνακας Αγροκτήματος Ανατολής – Διανομή 1930.

Πίνακας 6. Κατανομή αγροτεμαχίων κατοίκων Ανατολής 1930

Είδος	Τεμάχια
I περιοχής	144
II κατηγορίας	146
III περιοχής	147
Άμπελοι	146
Καπνότοποι	143
Κοπτολείβαδα	142

Πηγή: Κτηματολογικός Πίνακας Αγροκτήματος Ανατολής – Διανομή 1930

3.3.2. Η καλλιέργεια του καπνού και η σημασία της για την ανάπτυξη της περιοχής

Ο καπνός αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους συντελεστές, όχι μόνο της γεωργικής, αλλά και της γενικής οικονομίας της χώρας την εποχή εκείνη, με σημαντικά δημοσιονομικά, κοινωνικοοικονομικά, εμπορικά, συναλλαγματικά και νομισματικά οφέλη.¹³⁰ Η καπνοκαλλιέργεια ξεκίνησε στην Ελλάδα ήδη από την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, όμως άρχισε να αναπτύσσεται περισσότερο με την προσάρτηση των Νέων Χωρών και ειδικά από το 1913 κι έπειτα, όταν προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα οι περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης. Τότε άρχισε να γίνεται περισσότερο συστηματικά η καλλιέργεια του καπνού, ενώ αυξήθηκε και το αμερικανικό ενδιαφέρον για την ελληνική παραγωγή, αλλά και, γενικότερα, την παραγωγή των βαλκανικών κρατών που θεωρήθηκε υψηλής ποιότητας λόγω του αρώματος του προϊόντος, της ιδιαίτερης γεύσης του και της καυστικότητας.¹³¹ Στη συνέχεια, από το 1922-23 κι έπειτα, με την εγκατάσταση των προσφύγων, υπήρξε αποφασιστική συμβολή

¹³⁰ Για τη σημασία του καπνού βλ. Μάντζαρης, Α. Ι., *Γεωργική παραγωγή και καπνική πολιτική*, Τυπογραφικά και Βιβλιοδετικά Καταστήματα Νικολάου Τιλπέρογλου, Αθήνα, 1939, σελ. 36-59.

¹³¹ Πετμεζάς, Σ., «Αγροτική Οικονομία», στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος στον 20^ο αι., 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος*, τ. 3, Βιβλίοραμα, Αθήνα 2007, σ. 220.

στην ενίσχυση της καλλιέργειας του καπνού και, μάλιστα, η δραστηριότητα αυτή συνέβαλε τα μέγιστα στην αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος.¹³²

Η ποιότητα του καπνού σχετίζεται άμεσα με τις εδαφολογικές και τις κλιματολογικές συνθήκες, που είναι περισσότερο κατάλληλες στις βορειότερες περιοχές της χώρας, συμπεριλαμβανομένης και της περιοχής των Ιωαννίνων. Ωστόσο, εξαιρετικά σημαντική είναι η συμβολή και των ίδιων των καπνεργατών, των δεξιοτήτων τους και της προσπάθειας που καταβάλλουν για την επίτευξη του τελικού αποτελέσματος. Υπό αυτή την έννοια, θεωρήθηκε σημαντικό οι καπνοκαλλιεργητές να μην εξαρτώνται από τις καιρικές συνθήκες και τις συγκυρίες, αλλά να επιδιώκουν το βέλτιστο αποτέλεσμα.

Η σημασία του καπνού φάνηκε και από την κρατική παρέμβαση με τη λήψη μέτρων που στόχο είχαν τον περιορισμό του κόστους παραγωγής, τον περιορισμό του κόστους εμπορικής επεξεργασίας και την εξασφάλιση της υψηλής ποιότητας του καπνού ειδικότερα σε περιόδους κρίσης του καπνού που προέκυπταν από την υπερπαραγωγή του προϊόντος σε συνδυασμό με το υψηλό κόστος εργασίας των καπνεργατών.¹³³

Λόγω των παραπάνω σημαντική παράμετρος του καπνικού ζητήματος αποτέλεσε η αποκρυστάλλωση ριζοσπαστικής συνείδησης και δράσης που προέκυψε από την ανάγκη των καπνεργατών να συνεταιριστούν και να πολιτικοποιηθούν, ώστε να εξασφαλίσουν απασχόληση για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, μέσω της επεξεργασίας του καπνού, και να αποφύγουν, στον βαθμό του δυνατού, τις πιέσεις που δέχονταν από τους εμπόρους, οι οποίοι επεδίωκαν να μειώσουν το κόστος της καπνεργασίας.¹³⁴ Μάλιστα, η συνδικαλιστική δράση που ανέπτυξαν οι καπνεργάτες οδήγησε σε σημαντικά αποτελέσματα, μεγαλύτερα σε σχέση με αυτά άλλων εργατικών ομάδων, στην πορεία των χρόνων.¹³⁵

Η καλλιέργεια και επεξεργασία καπνού – με τα οικονομικά οφέλη που αυτή συνεπαγόταν – υπήρξε σημαντική αγροτική ενασχόληση και στην περιοχή των

¹³² Ιωαννίδης, Ι.Β., *Το καπνικό στην Καβάλα*, εκδόσεις Ιστορικού Αρχείου Δημοτικού Μουσείου Καβάλας, Καβάλα 1998, σ. 40

¹³³ Πετμεζάς, Σ.Δ., *Προλεγόμενα στην Ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, 2012, σελ. 224-233.

¹³⁴ Λιάκος, Α., *ό.π.*, σ. 418-493.

¹³⁵ *ό.π.*, σ. 418-493.

Ιωαννίνων και μετά την άφιξη των προσφύγων αποτέλεσε μία από τις κύριες επαγγελματικές τους ασχολίες. Σύμφωνα με σχετική απόφαση, στην κοινότητα της Ανατολής είχε δοθεί η άδεια για καλλιέργεια καπνού σε συνολικά 200 στρέμματα, ενώ αντίστοιχα δόθηκαν άδειες και σε άλλες κοινότητες της ευρύτερης περιοχής.¹³⁶ Όσοι κάτοικοι επιθυμούσαν να καλλιεργήσουν καπνό, έπρεπε να κάνουν αίτηση προς τον πρόεδρο της κοινότητας. Στη συνέχεια, την αίτηση παραλάμβανε η Εφορία Καπνού Δωδώνης¹³⁷ και, με αυτόν τον τρόπο, εκδίδονταν οι άδειες καλλιέργειας.¹³⁸ Παράδειγμα απόδειξης παραλαβής αιτήσεων από το Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Ιωαννιτών περιλαμβάνεται στο παράρτημα της εργασίας.

Αντίστοιχα, όρους για την καλλιέργεια καπνού εξέδιδε η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας, μέσω των οποίων διασφαλιζόταν η ομαλή διαδικασία και τα συμφέροντα των καλλιεργητών,¹³⁹ καθώς και η Εφορία Καπνού Ιωαννίνων,¹⁴⁰ αλλά και το ελληνικό κράτος.¹⁴¹ Στο παράρτημα της παρούσας εργασίας παρουσιάζεται ενδεικτικά το βιβλίο μεταγραφής των δηλώσεων παραχθέντος καπνού δήμου Ανατολής για το καπνικό έτος 1937-1938.¹⁴²

Μεταξύ των μαρτυριών που έχουν σωθεί για την καλλιέργεια του καπνού από τους κατοίκους της κοινότητας Ανατολής, περιλαμβάνεται και μία σχετική οδηγία προς τις καπνοπαραγωγικές κοινότητες, μεταξύ των οποίων και η συγκεκριμένη. Η οδηγία απευθύνεται στον Πρόεδρο της Κοινότητας στις 26 Αυγούστου 1938 και καλεί όλες τις κοινότητες που ασχολούνται με την καλλιέργεια του καπνού να προσλάβουν ειδικούς καπνοτεχνίτες για την καθοδήγηση των καπνοκαλλιεργητών με στόχο τη βελτίωση της καλλιέργειας και των μεθόδων της συσκευασίας του προϊόντος. Μάλιστα, επισημαίνεται

¹³⁶ Ι.Α.Δ.Ι., Καπνεργοστάσιο Δωδώνης, *Περί αιτήσεων και αδειών καλλιέργειας καπνού*, 1937.

¹³⁷ Στο Ι.Α.Δ.Ι., στα έγγραφα που αφορούν την καλλιέργεια και επεξεργασία καπνού υπήρχαν αναφορές στο Καπνεργοστάσιο Δωδώνης. Δυστυχώς μέσω της έρευνας δεν κατέστη εφικτό να ξεκαθαριστεί αν πρόκειται όντως για εργοστάσιο καπνού ή αν πρόκειται για παράρτημα της Εφορίας Καπνού Δωδώνης.

¹³⁸ Ι.Α.Δ.Ι., Εφορία Καπνού Δωδώνης, *Όροι καλλιέργειας για τους καπνοκαλλιεργητές*, 1938.

¹³⁹ Ι.Α.Δ.Ι., Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος, απόφαση υπ' αριθ. 4418/1347, 3/7/ 1938.

¹⁴⁰ Ι.Α.Δ.Ι., Εφορία Καπνού Ιωαννίνων, 20/6/1940.

¹⁴¹ Υπουργικό Συμβούλιο, *Σχέδιον Αναγκαστικού νόμου περί ρυθμίσεως της καλλιέργειας καπνού*.

¹⁴² Ι.Α.Δ.Ι., Βιβλίο μεταγραφής των δηλώσεων παραχθέντος καπνού δήμου Ανατολής, καπνικόν έτος 1937-1938. Βλ. Παράρτημα σ. 58.

ότι πρόκειται για μέτρο που έχει εφαρμοστεί σε καπνοπαραγωγικές κοινότητες στον Νομό Χίου και είχε οδηγήσει σε άριστα αποτελέσματα, γι' αυτό και κρίνεται σκόπιμο να μεταφερθεί και αλλού προς όφελος των κοινοτήτων, αλλά και της οικονομίας της Ελλάδας συνολικά. Ορίζει τους δύο καπνοτεχνίτες που υπήρχαν στην περιοχή, σύμφωνα με την Εφορία Καπνού Δωδώνης, οι οποίοι ήταν ο Αναστάσιος Γρηγοριάδης και ο Σπύρος Ντέτσικας (για την περίπτωση της Ανατολής συστάθηκε η πρόσληψη του πρώτου) καθένας εκ των οποίων για τις υπηρεσίες του θα λάμβανε 120 δραχμές ημερησίως, συμπεριλαμβανομένων των οδοιπορικών εξόδων.¹⁴³

Η παραγωγή δηλώνονταν προς την Εφορία Καπνού της Δωδώνης, σύμφωνα με τις αντίστοιχες εγκυκλίους για την καπνοπαραγωγή και τη σχετική νομοθεσία που αφορούσε τόσο την καταμέτρηση της παραγωγής, για να δοθούν οι αποζημιώσεις, όσο και τα μέτρα προστασίας από την παρακράτηση μέρους της παραγωγής με στόχο το λαθρεμπόριο και την μη σύμφωνη με τα μέτρα επεξεργασία του προϊόντος.¹⁴⁴ Παράλληλα, διεξάγονταν και έλεγχοι των αποθηκών καπνού και της ποσότητας προϊόντος.¹⁴⁵ Μία αντίστοιχη έκθεση (κατάσταση κατοχής καπνού) παρουσιάζεται στο παράρτημα της εργασίας.

Η καλλιέργεια του καπνού συνεχίζεται και στις 10/1/1940 εκδίδεται νέα εγκύκλιος προς τους καπνοπαραγωγούς των καπνοπαραγωγών χωριών της Περιφέρειας Εφορίας Καπνού Δωδώνης που όριζε την ανάγκη στα χωριά αυτά να εξακολουθήσει να γίνεται η δεματοποίηση του καπνού κατά τον τρόπο που οι καλλιεργητές είχαν διδαχθεί, καθώς και ακολουθώντας νέες οδηγίες που αφορούν την αντιμετώπιση των περιόδων βροχών που επρόκειτο να ξεκινήσουν μέσω του στρωσίματος των εδαφών (μπασκή) που θεωρείται ως εργασία πρώτης ανάγκης για την προστασία της καλλιέργειας και την διασφάλιση του μέγιστου δυνατού εισοδήματος από τις καπνοπαραγωγικές εργασίες.¹⁴⁶

¹⁴³Ι.Α.Δ.Ι., Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Επείγουσα διαταγή προς τον κ. Πρόεδρον της Κοινότητος Ανατολής, Ιωάννινα, 26/8/1938.

¹⁴⁴Ι.Α.Δ.Ι., Εφορία Καπνού Δωδώνης, Αρ. Πρωτ. 1475, 12/11/1939.

¹⁴⁵Ι.Α.Δ.Ι., Εφορία Καπνού Δωδώνης, Ανακοίνωση προς πρόεδρο της Κοινότητος Ανατολής, 14/8/1940.

¹⁴⁶Ι.Α.Δ.Ι., Εφορία Καπνού Δωδώνης, *Εγκύκλιος προς τους καπνοπαραγωγούς των καπνοπαραγωγών χωριών της Περιφέρειας Εφορίας Καπνού Δωδώνης*, 10/1/1940.

3.3.3. Η ενασχόληση με τη γη και η κρατική συνεισφορά

Το κράτος είχε σημαντικό ρόλο σε ό,τι αφορά την διανομή των αγροτεμαχίων στους πρόσφυγες. Στην περιοχή της Ανατολής, η οποία κατά κανόνα αποτελούνταν από αγρούς και καλλιεργήσιμες εκτάσεις, αλλά και βοσκοτόπια, διανεμήθηκαν συνολικά το 1930 ένα σύνολο από 5.457 στρέμματα, εκ των οποίων καλλιεργήσιμα ήταν τα 3.630. Οι εκτάσεις παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες χωρίς διαδικασία απαλλοτρίωσης, αναγκαστικά με την άφιξή τους στο χωριό, έτσι ώστε να εγκατασταθούν άμεσα και να μπορούν να έχουν τα προς το ζην. Σε κάθε οικογένεια δόθηκαν συνολικά 25 στρέμματα γης, στα οποία περιλαμβανόταν 1 στρέμμα για καλλιέργεια καπνού, 2 στρέμματα για καλλιέργεια αμπέλων, και 5 στρέμματα για καλλιέργεια χόρτου βοσκής. Ακόμη για κάθε οικογένεια προβλέφθηκε παροχή ενός κάρου, γεωργικών εργαλείων και σπόρων για καλλιέργεια. Δεν δόθηκαν δωρεάν, αλλά οι πρόσφυγες χρεώθηκαν την αξία τους συν τους τόκους. Στις περισσότερες περιπτώσεις, προτίμησαν την καλλιέργεια καπνού και καλαμποκιού. Πάντως, η απόφαση να διανεμηθούν οι εκτάσεις χωρίς απαλλοτρίωση, που λήφθηκε από την Επιτροπή Απαλλοτριώσεως Ιωαννίνων, προκάλεσε αντιδράσεις από τους ντόπιους ιδιοκτήτες γαιών που αιτήθηκαν την ακύρωσή της έπειτα από προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας.¹⁴⁷

Το κράτος συνεισέφερε, επίσης, και δίνοντας κατευθυντήριες οδηγίες για βοηθητικές, αλλά απαραίτητες εργασίες, όπως, για παράδειγμα, στην αποξήρανση των ελών της περιοχής,¹⁴⁸ ενώ χορηγούσε δάνεια προς την κοινότητα για την εκτέλεση αποστραγγιστικών και αρδευτικών έργων.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Παναγιωτοπούλου, *ό.π.*, σελ. 80-81.

¹⁴⁸ Ι.Α.Δ.Ι., Γενική Διοίκηση Ηπείρου, απόφαση υπ' αριθ. 42309, περί της αποξήρανσης των ελών των κοινοτήτων, 20/8/1939.

¹⁴⁹ Ι.Α.Δ.Ι., Διεύθυνσις Μελετών και Γραμματείας, Τμήμα Εισπράξεως Χρεών, Επιθεωρήσεως Προσφύγων, αριθ. Πρωτ. 12152 προς την Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου, 10/5/1938.

Συμπεράσματα

Η ανταλλαγή των πληθυσμών, που ήλθε σε ισχύ με τη Συνθήκη της Λωζάνης και οι επακόλουθες εξελίξεις, αναμφισβήτητα, έχουν σημαδέψει σε μεγάλο βαθμό την ιστορία του ελληνικού κράτους, αλλά και της ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων, αυτών που ήλθαν στην Ελλάδα, αλλά και αυτών που αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν και να μετακινηθούν σε τουρκικά εδάφη. Και στις δύο περιπτώσεις, πρόκειται για ανθρώπους που απομακρύνθηκαν από τα σπίτια τους, τις πατρίδες, τα όσα γνώριζαν ως οικεία μέχρι εκείνη τη στιγμή. Μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, ακόμη και από την ελληνική κυβέρνηση ήταν αποδεκτό ότι για τους Ποντίους υπάρχει ακόμη ανοικτό το ζήτημα της αποκατάστασής τους και του επαναπατρισμού. Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες στις οποίες έχει συνεισφέρει, μεταξύ άλλων, και το Εθνικό Ίδρυμα για την Υποδοχή και Αποκατάσταση των Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε.).¹⁵⁰

Η εγκατάσταση των προσφύγων στις επιμέρους ελληνικές περιοχές, μεταξύ αυτών και η ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων και η κοινότητα της Ανατολής αποτέλεσε μία διαδικασία μακρά και χρονοβόρα, που χρειάστηκε προσωπική εργασία και μέριμνα, αλλά και σημαντικό οικονομικό κόστος ώστε να ολοκληρωθεί. Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν εκεί ήλπιζαν σε μία νέα αρχή, χωρίς ωστόσο να έχει αποκλειστεί ποτέ στο μυαλό τους η επιστροφή τους στα εδάφη που εγκατέλειψαν, αυτά που, όπως ήταν φυσιολογικό, εξακολουθούσαν να θεωρούν πατρίδα.

Η συγκεκριμένη εργασία εστίασε στην αποκατάσταση των προσφύγων που κατέφτασαν στην περιοχή του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, αρχικά προσωρινά σε οικήματα και δημόσια κτίρια που είχαν κατασχεθεί από τις Αρχές και στη συνέχεια οριστικά με τη δημιουργία κοινοτήτων. Ειδικότερα, εξετάστηκε η περίπτωση της κοινότητας της Ανατολής.

Οι προσπάθειες των ιθυνόντων, αλλά και όσων γενικώς ασχολήθηκαν με την αποκατάσταση των προσφύγων ήταν ουσιαστικές και καίριας σημασίας, καθώς

¹⁵⁰ Μαυρέας, ό.π., σ. 190.

συνέβαλαν, καθένας από την πλευρά του, στην διευθέτηση των ανοικτών ζητημάτων και τη θεμελίωση της λειτουργίας μιας κοινότητας που έμελλε να γίνει το «σπίτι» για πολλούς από τους πρόσφυγες. Η έρευνα στα σχετικά αρχεία, το Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (Πρακτικά Συνεδριάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου και Ιστορικό Αρχείο Κοινότητας Ανατολής) και το Αρχείο του Κοινοτικού Γραφείου Ανατολής (Πρακτικά Συμβουλίου της Κοινότητας), καθώς και οι δημοσιεύσεις στην εφημερίδα «Ελευθερία» της Ηπείρου σκιαγραφούν την κατάσταση που επικρατούσε κατά την εποχή εκείνη, τις απόψεις και τις στάσεις σημαντικών προσωπικοτήτων της εποχής, της κοινής γνώμης, των γηγενών Ελλήνων, που κλήθηκαν να συνυπάρξουν στα χωριά τους – στην αρχή συχνά ακόμη και στα σπίτια τους – με τους πρόσφυγες που αναζητούσαν μία καλύτερη τύχη. Η συνύπαρξη αυτή, αν και όχι χωρίς προβλήματα, τελικά φαίνεται ότι με την πάροδο του χρόνου διευθετήθηκε στα επιμέρους σημεία της και έγινε περισσότερο ομαλή.

Η ίδρυση της κοινότητας της Ανατολής έγινε σταδιακά και σε βάθος χρόνου. Στη διαμόρφωση του οικισμού συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό οι ίδιοι οι πρόσφυγες, καθώς και άνθρωποι από θέσεις ισχύος που θέλησαν να βοηθήσουν στην εξομάλυνση της κατάστασης και να διευκολύνουν τη διαμονή των προσφύγων. Καθώς φαινόταν ότι αυτό επρόκειτο να αποτελέσει το χωριό τους, το σπίτι τους για τα επόμενα χρόνια, δημιουργήθηκαν τα απαραίτητα δημόσια κτίρια, όπως το σχολείο, κτίστηκαν οι οικίες έτσι ώστε να αντέξουν στον χρόνο και τις συνθήκες, διαμορφώθηκαν οι οδοί, η σήμανσή τους και, γενικώς, δημιουργήθηκαν οι υποδομές που απαιτείται να υπάρχουν έτσι ώστε η κοινότητα να είναι πλήρως λειτουργική και να καλύπτει τις ανάγκες των κατοίκων της.

Η επίδραση της ίδρυσης της κοινότητας της Ανατολής, αλλά και των υπόλοιπων προσφυγικών κοινοτήτων, στην ευρύτερη κοινωνία είναι αδιαμφισβήτητη. Είναι γεγονός, εξάλλου, ότι στις περιοχές που εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες υπήρξαν σημαντικές αλλαγές και σε δημογραφικό επίπεδο. Παρατηρήθηκε, πιο συγκεκριμένα, ότι υπήρξε μεγάλος αριθμός γεννήσεων, αλλά και αύξηση των ποσοστών θνησιμότητας που συνέβαλαν στην επιστροφή στο ονομαζόμενο παλαιό δημογραφικό καθεστώς. Η εξέλιξη αυτή ήλθε σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε στην Παλαιά Ελλάδα, όπου έως εκείνη τη στιγμή

φαινόταν ότι οδηγούνταν προς την κατεύθυνση των σύγχρονων δημογραφικών καθεστώτων.¹⁵¹ Και πέρα από αυτό, όμως, η συνύπαρξη των προσφύγων με τους γηγενείς και η αλληλεπίδραση μεταξύ τους, ακόμη και αν αυτή δεν ήταν πάντοτε χωρίς προβλήματα και εμπόδια, συνέβαλε στην ανάπτυξη του πολιτισμού και των δύο, την ανταλλαγή γνώσεων και ιδεών και τον γόνιμο διάλογο μεταξύ τους με οφέλη και για τις δύο πλευρές, αλλά και συνολικά για την κοινωνία. Οι πρόσφυγες, ασφαλώς, πήραν πολλά από την Ελλάδα, που τους υποδέχθηκε και, με όλα τα προβλήματα και τις δυσκολίες, κατόρθωσε να τους εντάξει στις πόλεις της, αλλά έδωσαν και πολλά, τις γνώσεις, τις δεξιότητές τους, αλλά και τις αξίες και τον πολιτισμό τους.

Οι κάτοικοι της Ανατολής, οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, κατέβαλαν αγώνα ώστε να ενσωματωθούν στη νέα τους πατρίδα και να συνυπάρξουν σε συνθήκες που δεν γνώριζαν και που δεν τους ήταν ευχάριστες. Μέσα σε όλο αυτό τον αγώνα, επεδίωκαν, επίσης, να διατηρήσουν τα έθιμα και τις παραδόσεις που ήξεραν από τον τόπο τους, τον Πόντο και να μην ξεχάσουν την ποντιακή τους ταυτότητα, ένα από τα σημαντικότερα κειμήλια από το παρελθόν τους. Δημιούργησαν από την αρχή τις οικογένειες και τις περιουσίες τους, παρά τις δυσκολίες και τις αντιδράσεις. Καθιέρωσαν την 14^η Σεπτεμβρίου, ημέρα της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού, αλλά και επέτειο της συμβολικής ίδρυσης και ονομασίας της κοινότητάς τους ως ημέρα εορτασμού για την ίδρυση της νέας τους πατρίδας, μακριά από τα παλαιά σπίτια τους, αλλά κοντά σε μία κοινωνία που, παρά τις αντιδράσεις, τους βοήθησε να ενταχθούν.

¹⁵¹ Κωστής, Κ., «Η ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης: Οι πρόσφυγες στο μεσοπόλεμο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), σσ. 31-46, σελ. 34.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Πηγές

1. Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών

Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος, απόφαση υπ' αριθ. 4418/1347, 3 Ιουλίου 1938, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1938).

Απόφαση 146, 29/2/1936, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1936).

Απόφαση 167, 12/7/1937, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1937).

Βιβλίον μεταγραφής των δηλώσεων παραχθέντος καπνού δήμου Ανατολής, καπνικών έτος 1937-1938, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών.

Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Απόφαση υπ' αριθ. 200, 26 Οκτωβρίου 1936, για ενοικίαση κοινοτικών αγρών, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1936).

Γενική Διοίκηση Ηπείρου, απόφαση υπ' αριθ. 32443 προς τον κ. Πρόεδρον της Κοινότητας Ανατολής περί ορισμού του προέδρου της κοινότητας ως ληξιάρχου. 25 Ιανουαρίου 1934, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1934).

Γενική Διοίκηση Ηπείρου, απόφαση υπ' αριθ. 40374, 11 Μαρτίου 1934. Απόφαση για πληρωμή ποσού 15.000 δρχ δια την συνέχισιν των εργασιών ανεγέρσεως του διδακτηρίου της κοινότητας Ανατολής, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών.

Γενική Διοίκηση Ηπείρου, απόφαση υπ' αριθ. 42309, 20 Αυγούστου 1939, περί της αποξήρανσης των ελών των κοινοτήτων, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1939).

Γενική Διοίκηση Ηπείρου, απόφαση υπ' αριθ. 20208 προς τον πρόεδρον κοινότητας Ανατολής, 13 Σεπτεμβρίου 1940 περί τοποθέτησεως πινακίδων, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1940).

Γενική Διοίκηση Ηπείρου. *Εξ. επείγουσα διαταγή προς τον κ. Πρόεδρον της Κοινότητος Ανατολής*, Ιωάννινα, 26 Αυγούστου 1938, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1938).

Διεύθυνσις Μελετών και Γραμματείας, Τμήμα Εισπράξεως Χρεών, Επιθεωρήσεως Προσφύγων, αριθ. Πρωτ. 12152 προς την Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου, 10/5/1938, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1938).

Διοικητικόν Συμβούλιον της ομάδος Μπουνίλας, *Πρωτόκολλον παραδόσεως νομής καλλιεργήσιμων λειβαδιών κάτω Μπουνίλα, Δένδρα, Ράχη, Σάμη Βεη, Παρκιό, Τμήμα Καρκαλιάγκο, Δεσποτικό, Στενό, Προσκεφαλιές Δεβέ- Τσαϊρ και Βουλγάρικο*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1925).

Επιτροπή Ειρηνοδικών Ιωαννίνων, *Έκθεσις καθορισμού διοικητικών ορίων μεταξύ των κοινοτήτων Ανατολής – Κοτσελιού*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1940).

Επιτροπή Ειρηνοδικών Ιωαννίνων, *Έκθεσις καθορισμού διοικητικών ορίων μεταξύ των κοινοτήτων Ανατολής – Μπάφρας*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1940).

Εφορία Καπνού Δωδώνης, Ανακοίνωση προς πρόεδρο της Κοινότητας Ανατολής, 14 Αυγούστου 1940, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1940).

Εφορία Καπνού Δωδώνης. Αρ. Πρωτ. 1475, 12/11/1939, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1939).

Εφορία Καπνού Δωδώνης, *Εγκύκλιος προς τους καπνοπαραγωγούς των καπνοπαραγωγών χωρίων της Περιφέρειας Εφορίας Καπνού Δωδώνης*, 10/1/1940, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1940).

Εφορία Καπνού Δωδώνης, *Όροι καλλιέργειας για τους καπνοκαλλιεργητές*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1938).

Εφορία Καπνού Ιωαννίνων, 20 Ιουνίου 1940, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1940).

ΕΑΠ. Πίναξ Κληρούχων Συνοικισμού Ανατολής κατόπιν υπ. Αριθ 5330/Κ6.2.30 Διαταγής Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (1930).

Καπνεργοστάσιο Δωδώνης, *Περί αιτήσεων και αδειών καλλιέργειας καπνού*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών (1937).

Πρακτικά Κοινότητας Ανατολής, *Κατάρτιση γενικού μητρώου δημοτών για το έτος 1939*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών.

Πρόεδρος Κοινότητας Ανατολής, *Αλληλογραφία Προέδρου της Κοινότητας Ανατολής προς τον Υπουργόν Γενικών Διοικητήν Ηπείρου*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών.

Πρωτόκολλο Διοικητικής Εγκαταστάσεως Ε. Καλογεράκη και Κ. Εμμανουηλίδη, 28 Νοεμβρίου 1936, Ανατολή, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών.

Υπουργικό Συμβούλιο, *Σχέδιον Αναγκαστικού νόμου περί ρυθμίσεως της καλλιέργειας καπνού*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών.

2. Αρχείο Κοινότητας Ανατολής

Κτηματολογικός Πίνακας Αγροκτήματος Ανατολής – Διανομή 1930, Κοινότητα Ανατολής (1930).

3. Γενικά Αρχεία του Κράτους – Ιστορικό Αρχείο Ηπείρου

Στατιστική Ανώτατης Γενικής Διοίκησης Ηπείρου, Ιστορικό Αρχείο Ηπείρου, φακ. 211, Ι, αρ. εγγ. 87, Γενικά Αρχεία Κράτους (1923).

4. Περιφέρεια Ηπείρου

Σχέδιο διανομής προσφυγικού συνοικισμού Ανατολής, Τοπογραφική Υπηρεσία, Περιφέρεια Ηπείρου (1955).

5. Απογραφές Πληθυσμού, στατιστικά στοιχεία

Βασίλειον της Ελλάδος, *Απογραφή προσφύγων ενεργηθείσα κατ' Απρίλιον 1923*, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα (1923).

Βασίλειον της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα (1928).

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας (ΕΣΥΕ), *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας* (1928).

6. Τύπος

Εφημερίδα *Ελευθερία*, Δισεβδομαδιαία Ηπειρωτική Πολιτική Εφημερίς (1923-1928).

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, Αρ. Φύλλου 289, Τεύχος Α', Αθήνα, 13 Οκτωβρίου 1923 «Περί κυρώσεως του εν Γενεύη υπογραφέντος Πρωτοκόλλου περί αποκαταστάσεως των εν Ελλάδι προσφύγων και ιδρύσεως Επιτροπής αποκαταστάσεως προσφύγων κλπ.».

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, Αρ. Φύλλου 371, Τεύχος Α', Αθήνα, 19 Δεκεμβρίου 1923, «Περί λειτουργίας Επιτροπής αποκαταστάσεως προσφύγων».

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα (1821-1940): άφιξη, περίθαλψη, αποκατάσταση*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2020.
- Γεμενετζή, Γ. και Παπαγεωργίου Μ., «Χωρικές και κοινωνικές διαστάσεις των οικιστικών πολιτικών για τους μετανάστες της Ελλάδας: μια κριτική επισκόπηση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 148 (2017), σ. 1-30.
- Γιαννακόπουλος, Γ., «Οι μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα: Βιβλιογραφικό δοκίμιο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών σπουδών*, 9 (1992), σ. 283-291.
- Γιαννακόπουλος Γ. (επιμ.). *Προσφυγική Ελλάδα*, Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 1992.
- Γκιζελή, Β., «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη, *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), σ. 61-77.
- Δρίτσα, Μ., «Εθνική τράπεζα και πρόσφυγες», *Τα Ιστορικά.*, 4 (1985), σ. 313-326.
- Εμμανουηλίδης, Γ., *Απομνημονεύματα*, Ανατολή Ιωαννίνων, 1957.
- Hirschon Renee, *Η κοινωνική ζωή των μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2006.
- Ιωαννίδης, Ι.Β., *Το καπνικό στην Καβάλα*, Εκδόσεις Ιστορικού Αρχείου Δημοτικού Μουσείου Καβάλας, Καβάλα, 1998.
- Καμούζης, Δ., Μακρής Αλ., Μηνασίδης Χαραλ. (επιμ.), *Ελληνες Στρατιώτες και Μικρασιατική Εκστρατεία, Πτυχές μιας οδυνηρής εμπειρίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2022.
- Kayser, B., *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, Μτφρ. T. Chavel & Μ. Μερακλής, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1968.

- Kritikos, G., “The Agricultural Settlement of Refugees: A Source of Productive Work and Stability in Greece (1923-1930)”, *Agricultural History*, 79 (2005), σ. 321–346.
- Κριμπάς, Β., «Το έργο της αγροτικής εγκαταστάσεως της επιτροπής αποκατάστασης προσφύγων», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 13 (1999), σ. 225-265.
- Κωστής, Κ., «Η ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης: Οι πρόσφυγες στο μεσοπόλεμο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), σ. 31-42.
- Λιάκος, Α., *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Το διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1993.
- Λιάμπη, Κ., «Εισαγωγή στο θέμα», *Μικρασιάτες πρόσφυγες στα Ιωάννινα*, επιμέλεια: Λιάμπη, Κ., Πρακτικά Ημερίδας Ι. Ιωάννινα, 14 Οκτωβρίου 2022, Ιωάννινα 2023, σ. 23-33.
- Μάντζαρης, Α. Ι., *Γεωργική παραγωγή και καπνική πολιτική*, Τυπογραφικά και Βιβλιοδετικά Καταστήματα Νικολάου Τυλπέρογλου, Αθήνα, 1939.
- Μαυρέας, Κ., «Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού: Πόντιοι και Βορειοηπειρώτες πρόσφυγες στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 96-97 (1998), σ. 185-218.
- Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., «Το ανεπανάληπτο επίτευγμα», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), σ. 9-12.
- Mazower, M., *Greece and the Inter-War Economic Crisis*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1991.
- Μποτωνάκη, Ν., *Πολιτικές της μνήμης, Τα ιστορικά και άλλα μνημεία ως όψεις καταγραφής της ιστορικής και κοινωνικής μνήμης: Τα μνημεία του δήμου Ανατολής Ιωαννίνων*, Διπλωματική εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2002.

Νικολαΐδης, Ι., *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τ. Ε'-Θ', 1993-1996.

Παναγιωτοπούλου, Ε., *Κοινωνική ενσωμάτωση, μνήμη και ταυτότητα στις προσφυγικές κοινότητες Ανατολή, Μπάφρα και Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2004.

Παπαγεωργίου, Γ.(επιστ. υπεύθυνος), *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού πολιτισμού. Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*, Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή, 2001.

Παπαϊωάννου, Γ.Κ., *Γεγονότα από τη νεότερη ιστορία II*, Ιωάννινα, 2015.

Παπασταύρου, Ι., «Μικρασιατική Καταστροφή: Το προσφυγικό ζήτημα ως πυρήνας διαμόρφωσης του χώρου, Οι προσφυγικοί οικισμοί των Ιωαννίνων», *Μικρασιάτες πρόσφυγες στα Ιωάννινα*, επιμέλεια: Λιάμπη, Κ., Πρακτικά Ημερίδας Ι. Ιωάννινα, 14 Οκτωβρίου 2022, Ιωάννινα, 2023, σ. 114-130.

Πελαγίδης, Σ., «Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο ελληνικό κοινοβούλιο (1924-1928)», *Μακεδονικά*, 26 (1987).

Πελαγίδης, Σ., *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), Ο πόνος και η δόξα*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1997.

Πετμεζάς, Σ.Δ., «Αγροτική Οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος στον 20^ο αι., 1922-1940, ο Μεσοπόλεμος*, τ. 3, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007.

Πετμεζάς, Σ.Δ., *Προλεγόμενα στην Ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, 2012.

Πετσάλης, Α.Ν., *Η δημοσιονομική αντιμετώπισης του προσφυγικού ζητήματος*, Τυπογραφείον Εστία, Αθήνα, 1930.

Πολύζος, Ι., *Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922: Μία οριακή περίπτωση αστικοποίησης*, ΕΜΠ, Αθήνα, 1984.

Σαλαμάγκας, Δ., *Ο Αϊ Γιάννης της Μπουνίλας*. Ιωάννινα, 1960.

Σταματελάτος, Μ. και Βαμβά-Σταματελάτου Φ., *Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδας*, Τόμος Α. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα, 2012.

Χατζηιωσήφ, Χ., «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1922-1940: ο Μεσοπόλεμος*, τόμος Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 9-57.

Δημοσιεύματα στο Διαδίκτυο

Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, Προσφυγικές Μαρτυρίες, Η εγκατάσταση των Προσφύγων στον νομό Ιωαννίνων (Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια): http://prosfygikes-martyries.blogspot.com/p/blog-page_8734.html.

Γήτας Μ., Ανατολή Ιωαννίνων: Περήφανη γεμάτη μνήμες, 18 Οκτωβρίου 2018, <https://www.maxmag.gr/agnosti-ellada/anatoli-ioanninon-perifani-gemati-mnimes>.

Παράρτημα

Σχέδιο διανομής προσφυγικού συνοικισμού Ανατολής (1955)

Βιβλίον Μεταγραφής των δηλώσεων παραχθέντος καπνού δήμου Ανατολής

Κεφάλαιο: Ανατολή
 Σελίδα: Ανατολή

ΒΙΒΛΙΟΝ ΜΕΤΑΓΡΑΦΗΣ ΤΩΝ

Α/Α	Α/Α	ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΓΕΛΟΥ		Ταπεινότητα της άποψης	Ήλικος της άποψης
		Ονοματεπώνυμο	Διεύθυνση		
Y	146	Μαρίνα Χρ. Λαζαράδ	Ανατολή	Ανατολή	1512
V	149	Χαράλαμπος Χρήστος	"	"	1512
V	141	Παναγ. Αποστολάκης	"	"	"
Y	142	Σταύρος Τσακάλης	"	"	"
Y	148	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	149	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	151	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	152	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	153	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	154	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	155	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	156	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	157	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	158	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	159	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	160	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	161	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	162	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	163	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	164	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	165	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	166	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	167	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	168	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	169	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	170	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	171	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	172	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	173	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	174	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	175	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	176	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	177	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	178	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	179	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	180	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	181	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	182	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	183	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	184	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	185	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	186	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	187	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	188	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	189	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	190	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	191	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	192	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	193	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	194	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	195	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	196	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	197	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	198	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	199	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"
V	200	Παναγιώτης Τσακάλης	"	"	"

Κεφάλαιο: Ανατολή
 Σελίδα: Ανατολή

ΔΗΛΩΣΕΩΝ ΠΑΡΑΧΘΕΝΤΟΣ ΚΑΠΝΟΥ

Α/Α	Α/Α	ΔΗΛΩΣΕΩΝ ΚΑΠΝΟΥ ΚΑΤΑ ΓΕΝΟΣ ΕΙΣ ΟΙΚΙΑΣ		Συνολική ετήσια παραγωγή	Συνολική ετήσια παραγωγή	Συνολική ετήσια παραγωγή	Συνολική ετήσια παραγωγή	Συνολική ετήσια παραγωγή	Συνολική ετήσια παραγωγή	Συνολική ετήσια παραγωγή	Συνολική ετήσια παραγωγή
		Α/Α	Α/Α								
4	2	120									
4	2	168									
4	3	300									
9	4	318									
6	2	157									
2		50									
3			2	100							
18	2	500									
14	3	400									
9	2	260	1	30							
3	3	175									
14			14/2	415							
4											
4											
2	1/2	55									
5	1/2	120	1/2	32							
22	1/2	520									
1			3	30							
1			1	20							
5	2	110									
3			4	75							
5		140									
15	2	260	1	90							
15	2	260	1	90							
8	2	170	1	70							
		4093		1139							

Απόδειξη παραλαβής αιτήσεων καπνοκαλλιέργειας

Απόδειξη παραλαβής αιτήσεων
καπνοκαλλιέργειας.

Ο υπογραμμιστός Θ/κός καπνοεργολάβος
Θαδώνης παρέλαβον ενώ οι υπόδρα μενόμενοι
Αιτήσεις είκοσι δύο αιτήσεις καπνοκαλλιέργειας προ-
βλεπόμενες να καλύψουν τον αριθμό των τσιγάρων
εν τω περιγεγραμμένη Αιτηρή. τα διαπιστώνεται
απλά διότι.

Οι κάτοχοι των αιτήσεων είναι οι εξής.

1) Σοφία Γαβριήλ Αργ. 3 1/2	17) Παπαγιάννης Σιδέρης Αρ. 1 1/2
2) Ήρως Χρ. Ίωαν. Ήρακλ. 7	18) Ζαχαρίας Τυματίνης " 4
3) Στέφανος Ειδυμιάδης " 3 1/2	19) Παπαγιάννης Αναστασίου " 3
4) Αδαμάκης Πάρασιος " 1/2	20) Μαρία Μεταμορφώ " 2
5) Παπαγιάννης Παπαλίδης " 2	21) Αγγελός Σιδέρης " 2
6) Παπαγιάννης Αργυρίου " 2	22) Αλέξης Σιδέρης " 2
7) Παπαγιάννης Αλαζίδης " 2	23) Θεόδωρος Τσιμπίδης " 20
8) Γεώργιος Αργυρίου " 3	24) Γεώργιος Χαρισσοπού " 2
9) Θεοδοσία Αδαμάκης " 3 1/4	25) Χαράλαμπος Ήρως " 2
10) Βασίλειος Μεταμορφώ " 6 3/4	26) Γεώργιος Κόντης " 2
11) Αλέξανδρος Ήρως " 1 1/2	27) Αλέξανδρος Μεταμορφώ " 3

αφ' ους ενδείκνυται υπογράψω περί την εν
Αιτηρή. Αιτηρή. Αιτηρή. Αιτηρή. Αιτηρή.
μα τον Αριθμό 4 & 2.

Ο υπογραμμιστός Θ/κός καπνοεργολάβος

Θαδώνης

1937.

Πρωτόκολλον καταστροφής άχρηστων καπνών

Θαφές: 1-65 (Νέον)

Λύξ άριθ.

2

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΑΧΡΗΣΤΩΝ ΚΑΠΝΩΝ

Εν Ανατολή σήμερα την 14 του μηνός Μαιου του έτους 1938
οι ύπογεγραμμένοι 1) Νικόλαος Παναγιώτης 2) Γεώργιος Τσιφλός
3) Δημήτριος Καραγιάννης 4) Γεώργιος Καραγιάννης
5) Γεώργιος Καραγιάννης 6) Γεώργιος Καραγιάννης

αποτελούντες την δολ της δα' άριθ. K6018 αποφάσεως του κ. Υπουργού των Οικονομικών ηροβλεπομένη επί των καταστροφών καπνών Επιστροφή και λοβόντες δα' όφειλτας κατά το άρθρον 1 του Α.Ν. 1193/1938 έγγραφους δηλώσεις των κάτωθι έκτα αποστέλλειν εις την ζήνιον και καταστροφήν διά πυρός των έναντι του όνόματος έως έκάστου τούτου αναγραφόμενων ποσότητων άχρήστου καπνού εις φύλλα της ποιτηρίας γ' του αυτού άρθρου του παρρησιασθέντος Νόμου εξ ακάθων εν συντάξει άριθ προηγουμένης εξετάσαμεν τά καπνά ταύτα και διαπιστώσαμεν ότι δεν περιείχον ζέναν ύλην ή πατόφυλλα γιαούζι ή ντίκια κ.λ.π. και δεν ήσαν βροθυμένα προς έπαύσησιν του βάρους των.

Α/Α	Όνοματεπώνυμον παραγωγού	Όνομα Πατρός	άδαν κατοχής	Εσοδείας			Σύνολον	Υπογραφαί
				1918	19	19		
1	Γεώργιος Παναγιώτης		2	8/2				Παναγιώτης
2	Γεώργιος Παναγιώτης		3	36				Παναγιώτης
3	Γεώργιος Παναγιώτης		4	35				Παναγιώτης
4	Γεώργιος Παναγιώτης		5	43				Παναγιώτης
5	Γεώργιος Παναγιώτης		6	40/2				Παναγιώτης
6	Γεώργιος Παναγιώτης		7	50				Παναγιώτης
7	Γεώργιος Παναγιώτης		8	57				Παναγιώτης
8	Γεώργιος Παναγιώτης		9	39				Παναγιώτης
9	Γεώργιος Παναγιώτης		10	50				Παναγιώτης
10	Γεώργιος Παναγιώτης		11	36/2				Παναγιώτης
11	Γεώργιος Παναγιώτης		12	44				Παναγιώτης
12	Γεώργιος Παναγιώτης		13	52				Παναγιώτης
13	Γεώργιος Παναγιώτης		14	43				Παναγιώτης
14	Γεώργιος Παναγιώτης		15	40				Παναγιώτης
15	Γεώργιος Παναγιώτης		16	48				Παναγιώτης
16	Γεώργιος Παναγιώτης		17	20				Παναγιώτης
17	Γεώργιος Παναγιώτης		18	7				Παναγιώτης
18	Γεώργιος Παναγιώτης		19	79				Παναγιώτης
				711				

Εκ: μεταφορών

Κατάσταση κατοχής καπνού

8

Κατάσταση

Είσοδοι στην οικονομία της χώρας, εις τα χέρια της
καπνοεργαζίας της Κοινότητας Αρκαδίας.

Α/Α	Όνοματεπώνυμο	Είσοδοι στην οικονομία της χώρας			Κατοχή καπνού σε αμφορίνες		Σημ.
		1939	1940	Σύνολο	1939	1940	
1	Δομνίου Εφραίμ Δραγιάς	-	-	-	10	1 1/2	✓
2	Δαυτασιάνης Παπαγιάννης	300	300	300	6	5 1/2	✓
3	Πηλίου Αβραάμ	-	340	340	17	4 1/2	μπα
4	Πηλίου Χαράλαμπος	-	196	196	15	2 1/2	✓
5	Κωνσταντίνος Βιόρτζης	-	260	260	9	1	✓
6	Αρατσίτης Γεώργιος	-	300	300	17	-	✓
7	Αρατσίτης Παπαγιάννης	-	350	350	18	3	✓
8	Τυριακίτης Ζαχαρίας	-	110	110	24	3	✓
9	Σταμάτης Μαρία	-	-	-	-	-	
10	Ευδερμάκης Στάιος Γ.	-	-	-	15	-	✓
11	Ευφραντίτης Παπαγιάννης	-	-	-	-	5	
12	Συρίτης Αχιλλεύς	-	430	430	-	5	πικ
13	Συρίτης Αρεόλης	-	420	420	-	5	✓
14	Ευφραντίτης Ελένη	-	150	150	15	-	✓
15	Κουρμπαντζή Βασίλειος	-	181	181	-	3	✓
16	Κουρμπαντζή Αθανάσιος	-	95	95	5	2	✓
17	Μοχάμμετ Βασίλειος	-	220	220	6	4	✓
18	Τσαμυλίου Θεόδωρος	-	-	-	-	-	
19	Μυϊσιάνης Αχιλλεύς	-	-	-	-	-	
20	Δαυτασιάνης Χρυσός	-	135	135	15	-	✓
21	Κουρμπαντζή Ιωάννης	-	-	-	-	-	
22	Αρατσίτης Αρεόλης	-	388	388	11	-	✓
23	Συρίτης Παπαγιάννης	-	130	130	15	-	✓